

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

			Норма
			Рада Стијовић Надахњује и оживљује или надахњива и оживљава? 1
			Бојана Томић О бележницама и белешкама 4
			Предлози
			Софија Милорадовић Лејенски Вир – мали њрилоџ великом слову В 10
			Осветљавања
			Радојица Р. Јовићевић Књижевни род, мојо и језик џесџаменџа Пејџра II Пејџровиџа Њеџоџа 12
			Катарина Гронковска Домаџе и сџџрано у медиџинској џџерминолоџији 20
			Поводом
			Александра Марковић Дуџка Кликоваџ, Српски језик у светлу когнитивне лингвџистике 25
			Дејан Милорадов Батрахолоџко-херпетолоџки речник српскога језика 35
			Мали савети 38
			Одлуке Одбора за сџџандардџзацију срџскоџ језика 40
			Писци о језику 43

УРЕДНИЦИ
Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО
Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
МИЛОРАД ТЕЛЕБАК
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 265
Издавач: Матица српска
Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шјефан

Компјутерски слог
Владимир Вајић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство културе и информисања Републике Србије
и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
финансијски су помогли штампање овог гласила Матице српске

СIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

Ватра је почела догор^ијевати.

Ово је приповијетка о одм^јјетништву и кривовјерству.

Треба да прими десет инек^јција.

Они би ра^{диј}ђе да иду на море.

Реци им нек^у уђу.

Схватиће он то кад⁻тад.

Други с^з десна је Јован Бијелић.

Лаб^оараторија ради од 7 сати.

Банк^гок је главни град Тајланда.

Много је звезди^а на небу.

Позив на сарадњу и иџејилајџу

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:

ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2020. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.

НОРМА

Рада Стијовић

НАДАХЊУЈЕ И ОЖИВЉУЈЕ ИЛИ НАДАХЊИВА И ОЖИВЉАВА?*

У пракси се неретко срећу двоструки облици презента глагола *надахњивајти*, *обмањивајти*, *оживљавајти*, *замахивајти* и њима сличних глагола. Ову тврдњу илуструју примери:

То је идеја која покреће и *надахњује* (Политика, 15. 2. 2001). Музе ... *надахњивају* пјеснике (Ф. Ућелини Тице, Д. Алигијери, Дивна глума).

Не дозволите да вас *обмањују* – дуван убија (Политика, 10. 7. 2001). *Обмањивају* као и до сада (<https://www.republika.rs>).

Неки историчари умеју да моделују личности и *оживљавају* епохе (Б. Миљковић, Записи, часопис за књижевност и науку, Цетиње). Чист ваздух крепи и *оживљује* не само тело ... већ и дух (В. Пелагић, Стварни народни учитељ).

Како је то лепо кад жетеоци сложено *замахују* (И. Секулић, Из прошлости). Слабашне се ручице несигурно *замахивају* (Ј. Драженовић, Дјела 1).

Преписан рукопис опет поправља [Толстој], *дописује* између врста, са стране ... свуда (Д. Ружић, Српски књижевни гласник 8). Сваки дан

* Краћа варијанта овога рада објављена је у: Рада Стијовић, *Српски језик : норма и пракса*, 2. изд. Београд: Чигоја штампа, 2015.

се договара и *дојисива* с браством (С. Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске).

Који је од ових облика правилан – *надахњује* или *надахњива*, *обмањује* или *обмањива*, *замахује* или *замахива*, *дојисује* или *дојисива*? Њима су слични презенти: *појийисује/појийисива*, *оживљује/оживљава* итд.

Свим овим глаголима заједничко је то што су несвршени (означавају трајну и понављану радњу) и што су свој несвршени вид добили додавањем суфикса *-(j)иваџи* на основу одговарајућих свршених глагола – *обмањиваџи* од *обмануџи* (*обман+јиваџи*), *замахиваџи* од *замахџи* (*замах+иваџи*), *појийисиваџи* од *појийисаџи* (*појийис+иваџи*), *дојисиваџи* од *дојисаџи* (*дојис+иваџи*), *надахњиваџи* од *надахнуџи* (*надахн+јиваџи*), *оживљиваџи* (што је, додуше, већ ретко и неуобичајено) од *оживеџи* (*ожив+јиваџи*). Последња два глагола имају и дублетне форме *надахњаваџи* (данас неуобичајено) и *оживљаваџи*, добијене уз помоћ суфикса *-јаваџи*.

Ово је важно знати стога што глаголи на *-(j)иваџи* презент граде од презентске основе и наставака *-ујем*, *-ујеш*, *-ује* итд., а глаголи на *-(j)аваџи* од презентске основе и наставака *-авам*, *-авац*, *-ава* итд. То значи да ови глаголи у презенту гласе једино: од *обмањиваџи* – *обмањујем*, *обмањујеш*, *обмањује*, *обмањујемо* итд., од *замахиваџи* – *замахујем*, *замахујеш*, *замахује*, *замахујемо*, од *појийисиваџи* – *појийисујем*, *појийисујеш*, *појийисује*, *појийисујемо*, од *дојисиваџи* – *дојисујем*, *дојисујеш*, *дојисује*, *дојисујемо*, а од дублетних глагола: *надахњиваџи* – *надахњујем* итд., *оживљиваџи* – *оживљујем*, односно од *надахњаваџи* – *надахњавам* (што је већ врло ретко и неуобичајено), од *оживљаваџи* – *оживљавам*. Облици *обмањивам*, *замахивам*, *појийисивам* и сл. одлика су неких народних говора, али не и књижевног језика.

Задржаћемо се мало на дублетним облицима глагола *оживљаваџи* / *оживљиваџи* и *надахњаваџи* / *надахњиваџи* (тако и: *дојуњаваџи* / *дојуњиваџи*, *учвршћаваџи* / *учвршћиваџи*, *омогућаваџи* / *омогућиваџи* итд.). То је повелика група несвршених глагола који се граде од свршених суфиксима *-(j)иваџи* и *-(j)аваџи* без икакве разлике у значењу. Откуда дублети? Раније је важило правило да се суфикс *-(j)аваџи* додаје на основу свршених глагола која се завршава на кратак вокал (као: *зайрџаџи* – *зайрџаваџи*; *казниџи* – *казњаваџи*), а суфикс *-(j)иваџи* се додаје на основу свршених глагола која се завршава на дуг вокал (*добаџиџи* – *добаџиваџи*, *дојисаџи* – *дојисиваџи*). С временом је ово правило престало важити (самим тим што ни акценти свршених глагола нису више исти као у Вуково и Даничићево доба). Тако смо од многих свршених глагола с кратким завршним вокалом основе добили несвршене облике на *-(j)иваџи* (*засџираџиџи* – *засџираџиваџи*, *одледиџи*

– *одлеђивајџи* итд.) и обрнуто – од свршених глагола са дугим завршним вокалом основе добили смо итеративне глаголе на *-(j)авајџи* (*изразијџи* – *изражавајџи*, *йрејричајџи* – *йрејричавајџи* итд.). Јавили су се и дублетни парови – исти глаголи с два суфикса *-(j)ивајџи* и *-(j)авајџи* и они су нормирани као равноправни: *йродужавајџи* – *йродужавам* и *йродуживајџи* – *йродужујем* итд. Међутим, у неким случајевима је један од ова два инфинитивна облика престао да се употребљава или је постао врло редак (али је и даље валидан) као, нпр.: *исйуњивајџи*, *йриближивајџи*, *ујојребљивајџи*, *оживљивајџи*, односно *ојредељавајџи*, *надахњавајџи* итд. Али, иако је инфинитив постао редак, други облици су остали у живој употреби, нпр.: од *оживљивајџи* презент *оживљујем*, императив *оживљуј* и сл. Зато се дешава да је у употреби инфинитив *оживљавајџи*, а у презенту имамо и *оживљујем* и *оживљавам*, *йриближавајџи* – *йриближујем* и *йриближавам*.

Најважније је запамтити да у књижевном језику глаголи типа *обмањивајџи*, *замахивајџи* и сл. у презенту гласе само *обмањујем*, *замахујем* итд. (никако *обмањивам*, *замахивам*), а глаголи типа *оживљавајџи* у презенту гласе *оживљавам*. Облик *оживљујем* (*оживљује* итд.) презент је глагола *оживљивајџи* и валидан је без обзира на то што тај инфинитивни облик несумњиво нестаје из употребе.

Извори и литература:

Електронски извори доступни преко *Google* претраживача: [www. google.rs](http://www.google.rs).
Корпус савременог српског језика, Математички факултет, Универзитет у Београду.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд: Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик, I–XX, 1959–2017.
СТЕВАНОВИЋ, М., *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1970.

Рада Стијовић
Институт за српски језик САНУ, Београд
rada.stijovic@isj.sanu.ac.rs

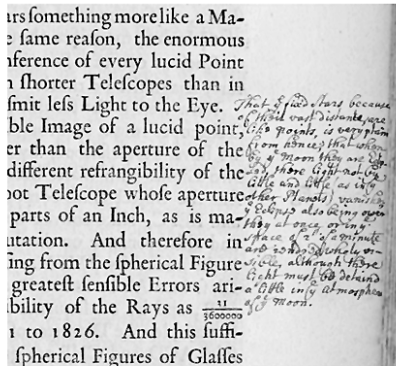
О БЕЛЕЖНИЦАМА И БЕЛЕШКАМА

Проучавајући феномен плуралија тантум¹ у српском језику, утврдили смо да се у неким случајевима оно што је написано концептуализује² као целина састављена из више делова. Најчешће су у питању лексеме које означавају белешке придодате главном тексту, које носе додатну, допунску информацију у вези са тим текстом³:

дидаскалџје ж мн. – белешке, објашњења тисца у тексту драме, којима се дају упутства за сцену и извођење.

маргиналије ж мн. – забелешке, примедбе исписане на маргинама; опаске уз неки текст.

схџлије, схџлија ж мн. – примедбе, напомене, објашњења, тумачења уз текст.

irs something more like a Ma-
e same reason, the enormous
ference of every lucid Point
r shorter Telescopes than in
mit less Light to the Eye. That
ble Image of a lucid point,
er than the aperture of the
different refrangibility of the
ot Telescope whose aperture
parts of an Inch, as is ma-
itation. And therefore in
ing from the spherical Figure
greatest sensible Errors ar-
ibility of the Rays as $\frac{11}{18260000}$
1 to 1826. And this suff-
spherical Figures of Glaffes

Слика 1.

Основни множински облик ових речи може се протумачити њиховим семантичким садржајем – лексеме се не односе на једну једину белешку, њих је обично више и гледају се као целина. Такође, овај текст је споредан у односу на главни, што може да утиче на нашу концептуализацију (често оно што је споредно, нижег ранга и мање вредности добија множинско значење⁴).

Заједнички именитељ за **дидаскалије**, **маргиналије** и **схџлије** јесте лексема **белешка**. Њено значење је творбено мотивисано полисемичним глаголом **бележити**⁵ (Миланов 2017: 385). Дакле, у питању је глаголска именица код које препознајемо суфикс -ка, који се среће и код изведеница од глагола, а

¹ То је појава да неке речи имају само облик множине.

² Под појмом *концептуализација* мислимо на колективну интерпретацију речи.

³ Дефиниције дате према Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске (у даљем тексту РСАНУ и РМС).

⁴ Нпр. лексеме којима се означавају остаци, ситнице, предмети мале вредности, без великог значаја: *сџруџоџина* (обично у мн.), *сваџџарије*, *дранџулија* (обично у мн.) и сл.

⁵ Овом приликом остављамо по страни мотивисаност именицом *белеџ*.

може нас упутити на неколика значења: предмет или резултат радње, поименичена глаголска радња, предмет, животиње, људска бића (КЛАЈН 2003: 134–135). У нашем случају девербативом се означава предмет или резултат радње (оно што настаје кад се бележи) и он је изведен од глагола са значењем вербалне комуникације (КЛАЈН 2003: 134–135; БАБИЋ 2002: 285).

Глаголи типа *бележити* спадају у тематску групу глагола *verba scribendi* која се односи на оне глаголе којима се означава радња писања. Резултат ових радњи су глаголске именице које могу да се концептуализују на два начина – обично је у питању некакав текст који се посматра или као јединична целина или као целина која се састоји из већег броја елемената (белешка : белешке, забелешка : забелешке). Наведена дуалност може се протумачити глаголском категоријом вида – као резултат радње означене несвршеним глаголом чешће ће се јавити лексема са значењем множине у свом семантичком садржају, и обрнуто. То може бити последица преноса дуративности са глагола на именицу. Ова претпоставка има упориште у синтаксичким истраживањима глаголског вида (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019; КЛИКОВАЦ 1996)⁶. Међутим, успостављање релације између именичке категорије броја и глаголске категорије вида (имперфективни глаголи – плурал, перфективни глаголи – сингулар) не мора да буде правило (ДРАЖИЋ 2014: 177). На множинско значење објекта утиче и семантика глагола, па се „неки глаголи у српском језику искључиво удружују са множинским обликом именице која у тој глаголској синтагми има конкретно, предметно, објекатско значење” (ПИПЕР и др. 2005: 504).

Примарно значење лексеме *белешка* у РСАНУ дефинисано је као „*крајко њрибележена нека чињеница, њодајтак или мисао, забелешка, њрибелешка*; исп. белега (2)”. И у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске (РМС) и Речнику српскога језика (РСЈ) налазе се сличне дефиниције. Навешћемо примере из РСАНУ којима се илуструје ово значење:

У јесен 1913. могао сам приступити сређивању својих бележака и фотографских снимака (Мих. Ј. 1, 1)⁷. Духан Баторићев ... имаде цијелу хисторију, и кроз сто и педесет година биљежи му се часни род у обитељској кроници Брезовице ... и коледарским биљешкама дворскога (Ђал. 6, 15). Лазар дотрчао до стола ... па отворио шкрабицу и вади ... писама, листова, књига ... Ето вам овдје ... писама, ето биљежака, – ето порука ... Ето вам на – узмите! гледајте! – читајте! (Војн. И. 6, 41). Напишем неколико кратких бележака, које сам 1894. године раширио

⁶ „Uz imperfektivni glagol upotrebljava se u referencijalnom ili kvantitativnom smislu neodređeni, nespecificovani objekat, ili objekat u množini” (КЛИКОВАЦ 1996: 136).

⁷ Сви примери и скраћенице наводе се према РСАНУ.

у скицу (Рад. М. 3, XXI). У дијалекатским описима и белешкама спомињу се и други примери (Белић 4, 128).

Уочавамо да се у свим наведеним примерима лексема *белешка* јавља у множини. Увидом у Електронски корпус српског језика (ЕК) утврдили смо да се ова лексема скоро два пута чешће јавља у множини него у једнини. Оваква дистрибуција указује на множински карактер лексеме. Он се заснива на постојању семе мултипликативности која је резултат преноса дуративности са глагола на именицу. С друге стране, дистрибуција лексеме *збелешка* не даје нам очекивани резултат у корист доминантне употребе једнинског облика: и она се према подацима из ЕК чешће јавља у множини, али незнатно, што нам с друге стране потврђује да се она регуларно употребљава у оба броја.

Дакле, лексема *белешка* исказује склоност да се јавља у множини. Употреба множине уноси у значење некакву општост, за разлику од облика једнине који имплицира конкретност. Ово уопштавање може имати везе с тим што се множински облик употребљава да би се дале информације о типу, врсти, те се на тај начин не односи само на већи број означених ентитета већ и на један (исп. Мелиг 2013: 20). Осим општости, постиже се и неодређеност. „Употреба лексичко-граматичких показатеља референцијалне неодређености донекле је условљена и тиме да ли се налазе у облику једнине или у облику множине. Множина је у принципу облик погоднији од једнине за наглашавање неодређености, иако једнина и множина нису у том погледу апсолутно чврсто разграничене” (Пипер и др. 2005: 941). Овакве речи које се доминантно јављају у множини и које своје пуно значење остварују у множини називају се *илурајтивни* (Томић 2019), и разликујемо их од оних речи које имају само облике множине и који се означавају термином *илуралија ѿанѿум*.

Претражујући контексте у којима се јавља лексема *белешка* у ЕК, уочили смо да је множински облик белешке развио и ново значење у ђачком и студентском жаргону – записана предавања наставника и професора, а с тим у вези је и синтагма *хваѿаѿи белешке* – записивати речи професора на предавањима. Размењујући *белешке* студенти у ствари размењују *бележнице* у којима су оне записане, при чему фокус остаје управо на тексту (самим *белешкама*) – а не на предмету у ком се оне налазе. У овом примеру, дакле, није успостављен метонимијски пренос са *САДРЖАЈА* (записаног) на *САДРЖИВАЧ* (предмет у који се записује). Овакав пренос уочавамо у трима позајмљеницама које се односе на белешке и бележнице, о чему ће и бити речи у наредним редовима.

Као први пример навешћемо лексему **нотес** која је у РСАНУ дефинисана као *цејна бележница*:

У нових знанаца видио сам „нотесе”, у које биљеже своје мисли и све друго, што им је требало (Шим. 3, 99). Хитро извадив из цепа нотес, прибележи реч (Каш., СКГл НС 11, 2). Иван Мама је одбацио књигу и извадио из прсног цепа оловку и нотес (Шег. 2, 87). Прелиставао је по нотесу и на неким листићима нешто биљежио (Нож. 1, 221). Пристиже и други жандар истражник, уписујући у нотес последњу примједбу (Божих 2, 239). Бележили [су] у нотес бројеве цакова за спавање (Давичо 1, 8).

Према тумачењу у заглављу, реч је настала према писаном француском или енглеском множинском облику: notes, белешке. То значи да је код ове лексеме дошло до померања значења са оног што је написано на предмет који садржи написано. За нас је посебно интересантна јер се множински облик из језика даваоца не препознаје у језику примаоцу, највероватније због консонантског завршетка који у српском језику имплицира јединину. А будући да се односи на предмет који не садржи у себи сему плуралности (*бележница*⁸), реплика у српском језику не добија (нови) множински наставак у основном облику.

С друге стране, лексема **скрипта** која је у латинском језику множина, захваљујући нормативним приручницима и у српском језику има тај облик (Пипер, Клајн 2013: 81; Правопис 2011: 452 s. v. скрипта; Стиловић 2009: 80–83). Код ове лексеме постоји колебање у употреби, по нашем мишљењу управо због процеса метонимизације којим се значење оно што је записано помера на предмет у коме је записано. За разлику од *ноћеса*, код лексеме *скрипта* постоје формални услови да се у језику примаоцу третира као множина, будући да се наставак -а и у српском језику јавља као наставак за средњи род множине (као и у латинском језику). Ову лексему карактеришу две врсте колебања: прво, колебање у броју – па се она употребљава и у облику јединице (у ЕК забележене само четири потврде), и друго, колебање у роду – употребљава се у облику множине женског рода (у ЕК забележено 24 примера за средњи и 38 примера за женски род).

Као трећи пример навешћемо лексему **агенда**, која би требало да се понаша као лексема *скрипта* – такође је позајмљеница из латинског језика, у коме има облик средњег рода множине. За њу је карактеристично да се у РСАНУ наводи управо у том облику, уз варијантни облик женског рода множине:

агенда с мн. и **агенде** ж мн. (ген. агенда и агенда) (лат. agenda, ствари које треба свршити) **1.** адм. *ћословање, ћослови који су у ћоку, несвршена акћа.* **2.** *ћоћсећник, бележник.*

⁸ Од 16 лексема које су у РСАНУ дефинисане као бележница, само је једна која реализује множинско значење – *лицћире*.

Међутим, упркос множинском облику у језику даваоцу и дефиницији у РСАНУ, сматрамо да у значењу бележнице множинско значење није опстало, што се потврђује у РСЈ, где се ова лексема у том значењу наводи у једининском облику.

Видимо да се све три позајмљенице понашају на различит начин. Код лексеме *noītes* значење се помера тако да се њоме означава предмет у који се текст записује – а не сам текст (као у изворном језику), у примеру *aēnda* видимо да се ситуација променила у временском периоду од педесетак година (време између објављивања првог тома РСАНУ и РСЈ), док је у примеру *скрийџа* ово значењско померање актуелни процес. Секундарна сингуларизација, која је већ забележена у примеру *aēnda*, успорава се или чак зауставља помоћу препорука у нормативним приручницима. Оне се морају поштовати, али ћемо нагласити да ће будућност показати да ли ће се процес метонимијације завршити и да ли ће се уморити основни јединински облик ове лексеме.

Закључићемо да је за основни облик лексема којима се означавају белешке и бележнице важна концептуализација и то да ли су у првом плану садржина (текст) или садрживач (бележница, предмет у који се текст записује). Основни множински облик имаће оне лексеме које се односе на текст, док ће оне којима се означавају бележнице најчешће имати јединински облик.

Л и т е р а т у р а :

- Бабић 2002: Babić, S., *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Дражић 2014: Дражић, Ј., *Лексичке и грамађичке колокације у српском језику*. Нови Сад.
- Клајн 2003: Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Кликовац 1996: Klikovac, D., „О глаголском виду у српскохрватском језику из другог угла”, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXXIX/1, 34–39.
- Миланов 2017: Миланов, Н., *Полисемја српске лексике на корпусу Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Милосављевић 2019: Милосављевић, С., „О употреби итеративних глагола у перфекту за означавање избројивог мноштва радњи и њиховој конкуренцији са свршеним глаголима (На примерима из новинарског стила српског језика)”, Научни састанак слависта у Вукове дане 48/3, 149–191, Београд.
- Мелиг 2013: Мелиг, Х. Р., „Общефактическое и единично-фактическое значения несовершенного вида в русском языке”, *Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология*, № 4, 19–47.
- Пипер и др. 2005: Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б., *Синџакса савременог српског језика: простија реченица*. Београд.

ПИПЕР, КЛАЈН 2014: Пипер, П., Клајн, И., *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад.

ПРАВОПИС 2011: Пешикан, М., Јерковић, Ј., Пижурица, М., *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

СТИЈОВИЋ 2009: Стијовић, Р., *Српски језик норма и пракса*. Београд.

ТОМИЋ 2019: Томић, Б., *Именске речи које се јављају само у множини у српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.

Извори:

ЕК: *Електронски корпус српског језика*, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX. Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

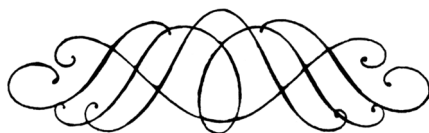
РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Слика 1. преузета са <https://www.flickr.com/photos/open-library/5095211566/in/photo-stream/>

Бојана Томић

Институт за српски језик

bojana.mojsilovic@gmail.com

Б

ПРЕДЛОЗИ

Софија Милорадовић

ЛЕПЕНСКИ ВИР – МАЛИ ПРИЛОГ ВЕЛИКОМ СЛОВУ В

Наш важећи правопис (*Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2010) не даје посебно, издвојено решење за писање назива археолошких локалитета, па тако ни оних праисторијских насеља која археолошка струка именује најчешће по различитим облицима рељефа и слично, но археолошка налазишта свакако, без обзира на врсту мотивације при њиховом именовању, не треба посматрати у истој равни са географским локалитетима. Будући да *Правопис* одређује да се све речи, изузев помоћних, у оквиру вишечланих имена насељених места пишу великим словом (стр. 60), назив Лепенски Вир ваља писати на тај начин, иако су и повелико – за то давнашње време, централно насеље једне области и читава једна праисторијска култура засигурно добили име по неком виру на Дунаву, на чијој се десној обали остаци насеља данас налазе. Лепенски Вир писаће се, дакле, на исти начин као и Криви Вир, некада чувено сточарско место, село понад превоја Честобродица, у крај регионалног пута Параћин–Зајечар, а не треба га писати, на пример, као Зелени вир – назив у *Правопису* дат под тачком у оквиру које се дају имена вода (стр. 62), имајући додатно у виду да се у струци говори и о култури Лепенског Вира – целини која подразумева материјалну, духовну и социјалну културу дате области у датом праисторијском периоду.

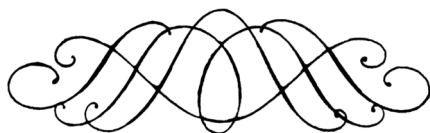
Данас се у вишечланим именима географских локалитета, као и градских насеља и четврти, на пример, само прва реч пише почетним великим словом (изузев ако је друга или било која наредна реч сама по себи властито име; стр. 62). Ни првобитне наше дилеме вероватно не би било да је живо некадашње решење из Белићевог *Правописа српскохрватског књижевног језика*,

први пут објављеног 1923. године: „Географска имена, било од једног дела, било од више делова, пишу се почетним великим словом свих *самосјалних* или *йолусамосјалних* делова својих” (Београд: Просвета, 1950, стр. 12). Међутим, неке објективне околности су учиниле да се потоњи правописци почну приближавати правописним решењима других језика из наше словенске језичке породице, а следствено томе удаљавати од правописних решења постојећих у немачком језику.

У извесним правописним дилемама, премда је овде пре у питању притврђивање поменутог начина писања, узима се у обзир (тј. позива се у помоћ) начин писања датог имена, термина и сл. у одређеној научној области или дисциплини, те овде наводимо да су значајна имена српске археологије – пре свега академик Драгослав Срејовић, који је и открио Лепенски Вир – у својим текстовима писала вишечлано име поменутог археолошког локалитета почетним великим словима, а само се у понеким стручним текстовима среће недоследност у начину бележења имена Лепенског Вира.

Даћемо на крају и једну напомену која није првенствено лингвистички интонирана. Правила верске куртоазије или службене преписке, па и потребе уметничког текста, могу (аргументовано) наметнути употребу великог слова, образложену у *Правоиусу* у оквиру одељка „Речи из поштовања”. Ако ту чињеницу имамо у виду, можда и није смело бити места нашој дилеми с почетка размишљања о начину писања двочланог имена праисторијског археолошког налазишта, онога коме припада уникатно место у цивилизацији, које има изузетан значај у развоју културе човечанства и, на крају, иза кога стоји труд његовог откривања и разностраног „читања” – и данас присутног.

Софија Милорадовић
Институт за српски језик САНУ, Београд
sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

ОСВЕТЉАВАЊА

Радојица Р. Јовићевић

КЊИЖЕВНИ РОД, МОТО И ЈЕЗИК ТЕСТАМЕНТА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША*

На годину и по пред смрт Његош је „на Перчању 20. маја 1850.” – спреман за скори исход своје болести – сачинио *Тесѿаменѿи*, за који Милован Ћилас, у својој књизи *Њеѿош – ѿјесник, владар, владика*, каже: „Да ни слова није забиљежио, Његош би остао знаменит *Тесѿаменѿом ... Тесѿаменѿи* је, у ствари, његово последње књижевно дјело и међу највишим донетима његовим...” А да у своме дивљењу није усамљен, Ћилас се позива на Ива Андрића и Исидору Секулић: „Иво Андрић је први уочи чудесну љепоту Његошевог *Тесѿаменѿа*, а Исидора Секулић из њега [из *Тесѿаменѿа* – Р. Ј.] је извукла тему – поглавље у својој надахнутој књизи о Његошу.”¹

У свом знаменитом есеју *Њеѿош као ѿраѿични јунак косовске мисли* Иво Андрић указао је и на значај Његошевог *Тесѿаменѿа*: „Те јесени [1851. г. – Р. Ј.] на Цетињу је лежао смртно болестан Владика, а у руском конзулату [у Дубровнику – Р. Ј.] био је похрањен његов тестамент, сам за себе једно јединствено дело, као круна његовог живота и стварања. Ево шта је писало у првом делу тога тестамена”² И ту, за потврду, Иво Андрић наводи тај први део, који ће Исидора Секулић – а за њом нешто касније и Милован Ћилас – означити као духовни део Његошевог *Тесѿаменѿа*.

* Шира верзија овога рада објављена је у: Девети лингвистички скуп „Бошковићеви дани”. Вук Стефановић Караѿић и Петар Други Петровић Његош, Подгорица 2016.

¹ Исп. Милован Ћилас, *Њеѿош – ѿјесник, владар, владика*. Zодне, Београд – Љубљана 1988, стр. 536–539.

² Иво Андрић, *Њеѿош као ѿраѿични јунак косовске мисли*. Београд, Влис јун 2014, стр. 21.

Дело Исидоре Секулић *Њеџошу књиџа дубоке оданосїи* садржи посебно поглавље – *Тесїаменїи Владике Рада* (стр. 367–388), за који ауторка каже да „по обиму нити је књиџа нити је свеска. То је свега страна и по штампаног текста. Дели се текст на два главна дела: *духовни* и *матїеријални*”... То је „најлепши тестамент, који има наша историја и наша књижевност”... „То је тестамент написан да се чита и да се памти. То је последња Владичина песма. Такав тестамент нико пре ни после њега није написао. У својој класици ми имамо и један класичан тестамент”... „Владичин тестамент, са своја два дела, јесте једна симболична конструкција Владичина бића. Сажета, сведена, али потпуна. У духовном делу *їесїаменїиа* Владика је прикончао са животом као мудрац, као религиозан дух. Ни трунке анималног ужаса од смрти. Ни реч жаљења што умире са тридесет и осам година... У материјалном делу свога тестамена Владика импонује као владар и отац, импонује нам ту и невероватно славим стилем и слабом граматиком, чим је прешао на материјалне ствари.”³

[...]

Овакав тестамент намеће питање: „А у који би се уметнички жанр могло сврстати то Његошево књижевно дело?”

На то питање одговорио је Димитрије М. Калезић, теолог и филолог и по образовању, а и по научноме опусу: „По својој форми овај састав, у *доброј мјери*, *личи на сїаре срїске їовелје*: структуриран је тако да разлаже мисао на два нивоа, па је онда излаже: уводни одломак представља богословски увод, пун мотива најдубљих увјерења, типична је *аренџа* или преамбула, а завршни је пријетња јаросним судом Божјим над прекршиоцем тестамена, односно тестаторове воље; у средини је типично тестаментални или завјештајни садржај – подаци о вриједностима, и лица којима се остављају, завјештавају”⁴

[...]

Најбоље ће бити ако се *Тесїаменїи* сагледа у целини, а само условно подељен у два дела: на аренгу (преамбулу) и на диспозицију (одлуку, завештање) или – како би рекла Исидора Секулић – на духовни и материјални део.

I [духовни] део *Тесїаменїиа*

„Блава тебѣ показавшемѣ намѣ свѣтѣ!”

„Хвала Ти, Госїоди, јер си ме на бријеџу [= на бријег, на гору, на висину – Р. Ј.] једноџа Твојеџа сејеїа [**свѣта** = једне *ївоје сејеїлосїи*, а не свијета – космоса – Р. Ј.] *удосїоїо извесїи* и *зраках једноџа Твојеџа дивноџ сунца блаџоволио найоїїи*.

³ Исидора Секулић, *Њеџошу књиџа дубоке оданосїи*. Ethos, Београд 2009, стр. 367, 379–380, 388.

⁴ Димитрије М. Калезић, *Смисао Њеџошева їесїаменїиа* (у књизи: Димитрије М. Калезић, *Њеџошеве їеме*). Издавачки фонд СПЦ, Београд 2009, стр. 143–146.

Хвала Ти, Господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и шчијелом украсио.

Колико ме од мога ђешињсѣва Твоје нејосѣијжимо величесѣво ѣоѣило у ђимне божесѣвене радосѣи, удивленија и велељеѣоѣе Твоје, ѣолико сам биједну судбину људску са ужасом расмаѣирао и оѣлакивао.

Твоје је Слово све из нишѣија сѣѣворило, Твоме је закону све ѣокорно.

Човјек је смрѣиан и мора умријеѣи.

Ја са надеждом сѣѣуѣам к Твојему свейилицѣију боженсѣвеноме, којеђа сам свијелу сјенку назрио јошѣе с бријеђа којеђа су моји смрѣици кораѣи мјерили.

Ја на Твој ѣозив смирено идем: или ѣод Твојим лоном [= окриљем. – Р. Ј.] да вјечни сан боравим, или у хорове бесмрѣице да Те вјечно славим.”

II [материјални] део Тесѣаменѣа

„Ако ли се сада дођоди да умрем, овај начин ѣосље себе осѣављам.

1. За насљедника мојеђа осѣављам Данила, Сѣанкова сина а мојеђа синовца; њему осѣављам владичесѣво како је од сѣарине узакоњено у Црну Гору. Исѣоѣе Данилу свеколико моје и движимо и недвижимо шѣио имам у Црну Гору осѣављам, а ѣреѣоручујем мојему браѣу Перу да Данила у свачему како својеђа сина насѣавља доклен се Данил учини сѣособан народом уѣрављашѣи.

2. Новци који су ми у Економ. банку у Пеѣробурку, од којих су облиђације у Мин. иносѣраних дјел, њих осѣављам народу црнођорскоме, ѣо јесѣи да су народње, а добиѣи од њих да ѣрима владика који био и за исѣу добиѣи да им куѣује ѣраха да бране свободу, а ђладне ђодине да куѣује за исѣе новце жиѣио и без ѣаре и динара да ђа дијели сиройѣињи црнођорској и брдској, али нико никада да речене новце не може из банке узеѣи но вјечно да у њему осѣају, само добићу да се ѣолзују.

3. За новце који су ми у Бечу 50 хиљада фиоринах у барона Сине, а ѣолико уѣраво и у ђ-на Турке добиѣи с ове сѣо хиљадах фиоринах осѣављам родѣиљима и двјема сесѣрама да исѣу добиѣи уживају док су они чеѣворо живи, а ѣошѣио ми се ѣресѣаве и родѣиљеѣи и обије сесѣре, онда ѣаре осѣају за народ црнођорски на исѣи начин како и оне шѣио су у банку ѣеѣробурску. Заѣио молим минисѣерсѣво мојеђа ѣокровиѣеља, како бих се ја ѣресѣавио да ѣрими облиђације од овѣјех новађах у Бечу и да ѣренесе исѣе новце код онијех у Пеѣробурку, да не би ѣођинуле јадноме народу црнођорскоме.

4. 50 хиљадах форинѣиѣх од рачуна од жиѣија, које су ми у мојеђа браѣа Пера, нека их мој браѣи Пера раздава народу и куѣи од народа на онај лаки начин како сам ја уредио, а ѣо смрѣици мојеђа браѣа нека се сѣреме у ѣеѣробурску банку ђе су и ѣрочи моји новци, ѣак се нека с њином добићу ѣосѣуѣа на исѣи начин како с добићу ѣрвијех, а у ђлаву њину да нико не смије шѣаѣи,

но нека вјечно у банку сѣоји да би се колико ѿолико ѿрискочило у нужди кукавоме но у исѣо доба и виѣеѣкоме народу црногорскоме.

5. 40 хиљадах форинѣих које су у каси звозденој на Цейињу, они се нека за нужде народње ѿроце како виде мој наслѣдник и мој браѣи Перо.

Ко иѣиѣа од овога овђе уѣисанога ѿреиначи био му црн образ ѿред људима и јаросни се суд Божи над њим изврѣио за ѣу грдну неѣравду коју би ѿред лицем неба и земље учинио. Овај се ѣесѣаменѣи у оригиналу осѣавља у консулаѣи руски у Дубровнику за виѣу сигурносѣи и ѣочносѣи.

На Перчању, 20. маја 1850.

Влад. црногорски П. П. Њеѣоѣи”

Сагледан у целини, *Тесѣаменѣи* потврђује структуралну подударност са старим српским владарским повељама: садржи и *аренѣу* (уводни, духовни део) и *дисѣозиѣију* (одлуку, опоруку, завештање, службени, материјални део). То је *Тесѣаменѣи* – *ѣовелѣа* (= заповест, налог, наредба, наређење) владара Црне Горе, забринутог на првом месту за слободу и опстанак народа црногорскога. То је повеља којом се налаже наследнику на трону да се само – од добити (никако од главнице!) за депоновани новац у банци – народу црногорскоме „куѣује ѿраха да брани слободу, а гладне године... да куѣује жиѣио и без ѣаре и динара да га дијели сирѣиѣињи црногорској и брдској”. Главница, коју „нико не смије ѣаћи ... нека вјечно у банку сѣоји да би се колико ѿолико ѿрискочило у нужди кукавоме но у исѣо доба и виѣеѣкоме народу црногорскоме”.

И док завештајни, *материјални део* Његошеве опоруке по садржају и намени представља службени акт (правни документ), *духовни део* његовога *Тесѣаменѣиѣа* делује као богослужбени чин, чија је прва реченица („Слава тебђ показавшему намъ свѣтъ”) преузета с краја јутарњега православног богослужења, а којом се радосно објављује светлост новог дана. Тим речима почиње једна од најстаријих црквених песама, тзв. *Велико славословје*, које се у хриѣћанству сматра највишим обликом молитве, „када је човек свим срцем и умом утонуо у љубав према Богу”. *Великим славословјем* „Црква прославља Бога Творца, Промислитеља, Искупитеља, Спаситеља и Животодавца”. Та древна црквена песма у хриѣћанском свету позната је као ‘Н μεγάλη δοξολογία (*Велико славословје*) у православном, а као химна *Gloria in excelsis Deo* (*Слава на висини Богу*) у римокатоличком и у англиканском богослужењу (*Glory to God in the highest*). Химна *Gloria in excelsis Deo* послужила је као инспираѣија и наслов за кантате Вивалдију, Баху, Хенделу, Моцарту и Бетовену.

Ту свечану почетну реченицу *Великога славословља* Његош узима за мото свога *Тесѣаменѣиѣа* и то на богослужбеном – црквенословенском језику. Следи уводни, први, *духовни део Тесѣаменѣиѣа*, за који Ћилас каже да је „кратак – неколико реченица”. И јесте кратак – да прецизирам: само седам реченица. А Ћилас наставља: „Али у њима је сав Његош – поетском мишљу,

а и нечим другим, ако се може рећи, вишим и љепшим од тога – ставом према вјечности, према смрти и животу, људској судбини и Космосу...⁵ И ко год је писао о Његошеву *Тесџаменџу* – неизоставно је навео тих „неколико реченица” *духовноџ дела* његове опорукe. Пре Ива Андрића, Исидоре Секулић, Милована Ђиласа..., учинио је то 1910. године тада тридесетогодишњи монах, а потоњи епископ др Николај Велимировић⁶ у својој студији *Релиџија Њеџошева*, и то у поглављу *Молиџва и виџеџиџво*. За мото тога поглавља аутор узима речи Љубомира Ненадовића: „Он [Његош – Р. Ј.] је био џобожан својом виџом џобожноџћу” и наставља: „Однос Њеџоџа к Боџу – може се изразити једном речју – *молиџва*. Чудновато је, но зато не мање неоспорно је, да човек, који је избегавао церемонијалне и официјалне молитве ... није у ствари никад ни прекидао своју молитву. Његова молитва дизала се и дизала га је божанском пламу сваког тренутка... Молитвом је Његош стално био сједињен са својим божанством. Његова божанска искра непрекидно је тражила комуникацију са ’вјечним пламом’ из кога је она и искочила. Песник смртни непрекидно је осећао потребу општења с Песником бесмртним; његова *луча микрокозма* непрекидно је привлачена неком невидљивом силом *лучи макрокозма*...”⁷

Овде треба имати у виду да се разликују три типа молитве: молба (**прошенте**, искање), захвалност (благодарење) и славословље. Његош у својој молитви не иште ништа; његова молитва је захвалност Богу и прослављање Бога; захвалност Богу, што га је Бог „удостојио извести на висину једне своје *свеџлостџи*” и што га је „благоволио напојити *зракама* [лучама] једнога својега дивнога сунца”. Његош прославља Бога зато што је – по речима аутора студије *Релиџија Њеџошева* – „видео светлост Бога, која је другима недоступна; он је осећао себе близу ове *свеџлостџи*; и благодарност је испуњавала песникову душу заједно са похвалом и дивљењем.”⁸

Своју захвалност за светлост и за све што наводи у уводном, *духовном делу Тесџаменџа* Његош је изразио друкчије, друкчијим стилем и језиком него у опоручи. Само завештање – *маџеријални* део Његошева *Тесџаменџа*, као правни акт, писан је једноставно, без прецртавања и исправљања, пословно-административним језиком, с минималним бројем *црквенословенизама* (само 9 од 442 речи), и то оних који су већ уобичајени у том сегменту језика, типа движимо и недвижимо (покретно и непокретно наследство), прочи (новци), да се ползују (да се користе)...

⁵ Исп. Милован Ђилас, *н. д.*, стр. 536.

⁶ Исп. Еп. Николај Велимировић, *Релиџија Њеџошева*. Изд. „Глас Цркве”, Шабац 1987, стр. 157–188. Прво издање (у наставцима) Дело, Београд 1910, (девети наставак) 57/1, стр. 108–126, а следеће изд. 1911. године књигу је у целини у Београду објавио *Хриџћански весник*.

⁷ Исп. Еп. Николај Велимировић, *Релиџија Њеџошева*. Изд. „Глас Цркве”, Шабац 1987, стр. 157–159.

⁸ *Н. д.*, стр. 159.

Духовни део пак писан је свечаним стилем, добрим делом богослужбеним тоном, са доста *црквенословенизама*. Да се и овде послужим статистиком: од укупно 130 речи у духовноме делу *Тесѿаменѿа* 30 су *црквенословенизми* – што ликом, што обликом. Кад кажем обликом (граматичким), упућујем, примера ради, на прве две реченице духовнога дела *Тесѿаменѿа* у којима се Његош обраћа Богу богослужбеним вокативом, на црквенословенском језику – „Хвала Ти, Господи!” (а не – Господе), чиме се чува богослужбени тон.

Има, међутим, у Његошеву *Тесѿаменѿу* неколико црквенословенизама који се и у појединим коментарима и у публикавању Његошева *Тесѿаменѿа* нетачно транскрибују, а понеки и погрешно интерпретирају, посебно хомоними. Кренућу од почетне реченице *Великоѿа славословѿа*, коју је Његош узео за мото *Тесѿаменѿа*: „**СЛАВА ТЕБѢ ПОКАЗАВШЕМОУ НАМЪ СВѢТЪ**”. Ову реченицу коментатори не преводe, што и није потребно, али је неопходна тачна транскрипција уз пропратни коментар само једне речи – **СВѢТЪ**. Та реч се у појединим публикацијама, а и на интернету (и у аудио и у визуелној презентацији и интерпретацији Његошева *Тесѿаменѿа*) транскрибује као **свијет**. То се не односи на Ива Андрића и Исидору Секулић, који су у своме „преузимању” духовнога дела *Тесѿаменѿа* тачно транскрибовали Његошев црквенословенски мото. Но у антологији *Беседе, најлепши ѿговори из свейскоѿ беседнищѿива* – у коју је Зоран Сарамандић у целини уврстио Његошев *Тесѿаменѿ* (и *духовни* и *материјални део*) – споменута реченица транскрибована је обичном ћирилицом, али само до речи **СВѢТЪ**: „Слава тебје показавшему нам **свијет**”.⁹ Како је овде реч *о ѿранскриѿцији*, а не *о* превођењу *црквенословенскоѿа ѿексѿа*, онда се мора имати у виду чињеница да у црквенословенскоме језику нема *ијекавскога* рефлекса. Чињеница је, такође, да је реч **СВѢТЪ** и у старословенском и у црквенословенском језику двозначна, да значи и 1. светлост (грч. τό φῶς, ген. φωτός; лат. *lumen*) и 2. св(и)ет, свемир (грч. ὁ κόσμος; лат. *tundus*). У почетној реченици *Великоѿа славословѿа* и Његошева *Тесѿаменѿа*, међутим, реч **СВѢТЪ** значи исто што и у грчкомe тексту – Δόξα Σοι τῷ θεῖξαντι το φῶς („Слава Теби, који си нам показао светлост”).

Треба рећи да Његош у своме опусу употребљава обе лексеме – и свјет и **свијет**, с тим што свјет употребљава само у значењу светлост, на пример: „под жалосним свјетом плачуће планете” (у песми *Тројица вас насамо, један друѿоѿ не ѿледа*, стих 57); и метафорично: „до рођења свјета истинога [Исуса Христа; до хришћанства] / ви пресретни поклонници сунца” (*Луча Микрокозма*, VI, 253–254). Реч **свијет** пак употребљава и у значењу свјет/лост (ређе) и у значењу св/иј/ет (космос, свет...). Пример за оба значења у истом стиху: „Је л’ вишега чуда икад било / откад паде свијет на свијету” (*Шћейан Мали*, III 11–12). Овај стих су, својевремено – као илустрацију за одредницу „свијет.-а м

⁹ *Беседе – Најлепши ѿговори из свейскоѿ беседнищѿива*. Избор текстова Зоран С. Сарамандић. Унирекс, Подгорица 1997, стр. 338–339.

свјетлост...” – Михаило Стевановић и Радосав Бошковић унели у свој *Рјечник уз ијесничка дјела П. П. Његоша*.¹⁰ Касније, међутим, у коментарима уз *Шћејана Малоџ*, Михаило Стевановић је овако протумачио наведени стих: „Је ли било већега чуда откад се свет (тј. људи) појавио на земљи.”¹¹ Ја мислим да је тачно оно што пише у споменутоме *Рјечнику*, као и тумачење Слободана Томовића: „Је ли се икад догодило више чуда откако је свјетлост обасјала земљу.”¹²

И већ у следећој реченици свога *Тесѿаменѿа* Његош поново употребљава реч **свѣтъ**: „Хвала Ти, Господи, јер си ме на бријегу једноѿа Твојеѿа *свјеѿа* [< **свѣта**] *удосѿојио извесѿи и зраках једноѿа Твојеѿа дивноѿа сунца блаѿоволио најојѿиѿи.*”

Но пре коментарисања облика *свјеѿа* у овој реченици – уз већ прокоментарисан вокатив Господи! – наглашавам да реч *бријег* Његош овде није употребио као *русизам* (у значењу обала), већ као *србизам*, што значи: *брдо*, *ѿора*, а метафорично – *висина*. Што се пак тиче облика *свјеѿа* у наведеној реченици, ову реч ијекавизирају сви осим Исидоре Секулић. Ни овога пута она овај црквенословенизам не прилагођава савременоме изговору, него га само транскрибује, чиме му чува значење у датом контексту: свјет = свјетлост. Ијекавизацијом овога црквенословенизма добија се смисао, као на пример у Ђиласовој реченици, да је „Његош ... *радосно захвалан шѿио је на једном од свијетова надојен ѿворачком свјетлошћу*”.¹³ А смисао је – по моме мишљењу – друкчији:

„Хвала Ти, Госѿоди, јер си ме на ѿору [= на висину – Р. Ј.] *једноѿа Твојеѿа свјеѿа* [= *једне ѿвоје свјеѿлосѿи*], а не свијета = космоса! – Р. Ј.] *удосѿојио извесѿи и* [на тој висини – Р. Ј.] *зраках* [зрацима, лучама – Р. Ј.] *једноѿа Твојеѿа дивноѿ сунца блаѿоволио најојѿиѿи*”.

Треба имати на уму да је Његош за мото свога завештања узео почетак *Великоѿа славословѿа* („Слава Теби [Боже] што си [који си] нам показао *свеѿлосѿи*”), чији завршни стих (пред тзв. „*Трисвѿѿо*”) гласи: **Во свѣтъѣ твоѿемѣ оѿзримѣ свѣтъѣ** (ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς; *In lumine tuo videbitus lumen*), што значи „Твојом свјетлошћу видимо свјетлост.”¹⁴ То је, дакле, прослављање светлости као у химни, исто онако као што је одавно истакнуто да је Његошева *Луча микрокозма* – химна светлости.¹⁵

У овој прилици указаћу још само на црквенословенизме **надеѿда** и **лоно**, које Његош употребљава у последњим двома реченицама свога непосредног обраћања Богу у духовном делу *Тесѿаменѿа*:

¹⁰ Михаило Стевановић и Радосав Бошковић, *Рјечник уз ијесничка дјела П. П. Његоша*. Просвета, Београд 1954, стр. 190.

¹¹ П. П. Његош, *Шћејан Мали*. Просвета, Београд 1980, стр. 309.

¹² Др Слободан Томовић, Коментари: *Лажни цар Шћејан Мали...*; Београд–Цетиње 1990, стр. 99.

¹³ Исп. Милован Ђилас, *н. д.*, стр. 538.

¹⁴ *Псалм* 35, стих 10.

¹⁵ Исп. Вуко Павићевић, *Белешке и објашњења уз Лучу микрокозма* у књ. П. П. Његош, *Горски вијенац – Луча микрокозма*. Просвета, Београд 1980, стр. 343, 376.

„Ја са надеждом сѣуѣям к Твојему свѣтилицију Божесѣвеноме, којега сам свијетилу сјенку назрио јошѣе с бријега којега су моји смртни кораци мјерили.”

Овде Његош употребљава црквенословенизам **надежда** у складу с богослужбеним тоном духовнога дела свога *Тесѣаменѣа*. У Његошево време и у време Вука Караѣића та реч је у српскоме језику била мушкога рода (а и данас понегде у говорима Херцеговине, Црне Горе и западне Србије) – и гласила је *наѣд*, ген. *наѣда*. Уосталом, у *Горскоме вијенцу* Његош је једном употребио управо тај лик (наѣд) у облику генитива једнине: „Наѣда нема, прѣво [право речено; заиста – Р. Ј.], ни у кога / до у Бога и у своје руке.”¹⁶

И пре него што поново наведем последњу реченицу духовнога дела Његошева *Тесѣаменѣа*, прокоментарисаћу још само црквенословенизам општесловенскога порекла **лоно**, који се у њој јавља.

Црквенословенизам **лоно** преузимају сви коментатори и интерпретатори духовнога дела Његошева *Тесѣаменѣа*. Овај – данас очигледни анахронизам – само је Иво Андрић покушао да осавремени и замени речју *ликом*: „*ѣод Твојим ликом да вјечни сан боравим*”. Реч **лоно**, међутим, значи: *недро // недра, наруче, крило*. Конкретно: у датој реченици ја бих **лоно** превео речју *окриље*, дакле: *ѣод Твојим окриљем*.

А та завршна реченица духовнога дела Његошева *Тесѣаменѣа* представља врхунац његове смирености и у исто време оптимистичне спремности за неминовност – за прелазак у вечно одредиште. Она гласи:

„Ја на Твој ѣозив смирено идем: или ѣод Твојим лоном [ѣод Твојим окриљем – Р. Ј.] да вјечни сан боравим, или у хорове бесмртне да Те вјечно славим.”

Овакву своју филозофску и религиозну спремност за све што може бити Његош је и раније изрицао, и посредно и непосредно. Његове су речи које изговара Игуман Стефан: „Све *ѣиѣо бива и ѣиѣо може биѣи*, / мени *ниѣиѣа није неѣознаѣо*; / што год дође ја сам му *наредан*.”¹⁷ Тако је Његош *наредан* и за „очи у очи са смрћу” у тренутку кад има само тридесет шест година и неки месец) кад „на Перчању” пише *Тесѣаменѣи*. Природно, таквом религиозном духу ни вечност није неизвесна, јер за њега

*Ако исѣок сунце св’јѣило рађа,
ако биће ври у луче сјајне,
ако земља ѣривиђење није,
дуѣа људска јесѣе бесамртна.*¹⁸

Радојица Р. Јовићевић
radojica.jovicevic@hotmail.com

¹⁶ *Горски вијенац*, стр. 133–134.

¹⁷ *Горски вијенац*, 2490–2492.

¹⁸ *Луча микрокозма*, Посвета, стр. 135–138.

ДОМАЋЕ И СТРАНО У СРПСКОЈ МЕДИЦИНСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Стручна терминологија је један од неизоставних елемената лексике сваког језика. Њен развој је уско повезан са брзим напретком науке и технологије у 20. веку. Сваки од европских народа настоји да створи и стандардизује стручну лексику на своме језику која ће омогућити неометану комуникацију у научној заједници те преношење знања ученицима и студентима. Српски језик није изузетак. Током претходног века усталили су се многи изрази у појединим струкама; међутим, процес стандардизације још увек није завршен. Један од примера терминологије у развоју је медицинска лексика.

У терминологији сваке струке, па тако и у медицини, можемо сусрести две супостојеће тенденције: прихваћање страних термина основаних на латинским, грчким и (посебице у последње време) енглеским узорима или стварање домаћих израза. Сваки од тих смерова има своје предности и мане. Кориштење општеприхваћених термина олакшава комуникацију са страним научницима, омогућује брзо и лако превођење текстова, чини српску терминологију делом веће, европске породице. Међутим, такви изрази често су неразумљиви широј публици, што отежава комуникацију лекар–пацијент. Штовише, многе појаве у медицини, као што су болести, симптоми, делови тела и др., имају домаће називе који су уврежени у традицији и свести говорника српског језика, а њихово замењивање страним терминима можемо сматрати вештачким и непотребним процесом.

Коегзистенција представљених тенденција доводи у многим случајевима до појаве синонимије. Иако је синонимност пожељна у општем језику јер га обогаћује и доприноси уметничком изразу, то није случај у научном стилу. Један од захтева који би морали испунити термини јесте прецизност и непостојање блискозначних лексема (Михаљевић 2009: 114). Једној појави би требао одговорати само један лексем, да би се избегле забуне и тешкоће у комуникацији које би могле бити кобне за пацијента.

Анализа медицинских термина кориштених у научним чланцима* на српском језику показује да се гореспоменуто правило не примењује доследно, због непостојања стандардизованих термина, поготово за неке новије појаве и открића. Можемо говорити о коегзистенцији двају или, у неким случајевима, трију термина истог значења, од којих један је обично домаћег, а други страног порекла. Неки од пронађених примера су:

* Овај чланак представља неке од резултата анализе српске медицинске терминологије у оквиру мастер рада на тему Српска медицинска терминологија у научним часописима који је ауторница одбранила 2018. године на Јагелонском универзитету у Кракову.

- Анатомија: *колон – црево, дисајни њушеви – респирајторни њракџ, мирор неурони – неурони озледала, њодизач – елевајтор, њлацениа – њосџељџа, ѓрлић мајерице – цервикс, емболус – уѓрущак, мајерица – ујперус.*
- Болести: *шећерна болесџ – дијабетес, ѓојазносџ – адџозносџ, џровање – инџоксикаџа, акујни инфаркџ миокарда – срчани удар, холелиџџаза – камен у жучној кеси, щуѓа – свраб.*

Према Милици Мирић (2014: 216), термилошки синоними се могу поделити на три групе, у којима синонимни изрази:

А) припадају и општем језику и језику здравствене струке (*мрежњача – рејина*),

Б) представљају професионалне синониме (*џросџаџа сџеџифични анџиџен – анџиџен сџеџифични за џросџаџу*),

В) припадају различитим језицима (*џлацениа џревија – placenta praevia*).

Прву групу творе углавном називи делова тела и органа те општепознатих болести. Како у овој, тако и у другој групи, синонимни парови се састоје од једног домаћег термина и једног преузетог из француског, латинског или енглеског. Постоје и дублети са два домаћа еквивалента, нпр. *усна дуљѓа – усна щуџљина, џуџчаник – џуџчана врџца, косџна срж – кощџана срж*. Трећа група је најмање бројна. Садржи углавном ретке и нове појаве за које још није скован термин у језику примаоцу. Интересантан пример позајмљивања и адаптације страних термина представља пар наведен под Б. Он сведочи о тенденцији научника да преводe термине по потреби из страног језика, што доводи до вештачког ширења стручне лексике и сувишне синонимије. Штавише, овакви термини су често преведени дословно и не води се рачуна о лексичким правилима српског језика.

Од триплета термина, можемо навести: *сџерилиџеџ – инферџилиџеџ – неџлодносџ, ѓесџаџа – ѓравидџеџ – џрудноћа, мождани удар – цереброваскуларни инсулџ – щлоѓ*. У горенаведеним примерима једном домаћем термину одговарају чак два страна, могуће је такође супостојање трију страних термина.

Мада је синонимија најчешћа међу именицама, постоје и бројни примери парова медицинских придева истог значења. То су најчешће придеви творени од назива делова тела и органа, од којих је један словенског, а други страног порекла: *врајни – цервикални, бубрежни – ренални, кичмени – сџинални, кожни – дермални*. Код пара *цервикални – врајни* синонимија је делимична: страни придев може се односити на врат (*цервикална кичма*) или грлић материце (*цервикални брис*).

Најређе се срећу синонимни парови глагола, што се може објаснити реткошћу термина који припадају тој врсти речи (већина глагола који се употребљавају у медицинским чланцима припада општој лексци). Можемо

да издвојимо примере домаћи – страни (*йресадиийи* – *йтранслиланйирайи*), те глаголе исте основе који се разликују на творбеном плану (*инхибисайи* – *инхибирайи*). Код првог наведеног пара ваља обратити пажњу на непотпуну синонимност (*йтранслиланйовайи* је двовидски глагол, који може заменити глаголе *йресадиийи* и *йресађивайи*).

Квантитативна анализа термина ексцерпираних из српских научних часописа показује доминацију стране лексике. Томе доприноси дуга традиција латинске и грчке терминологије у медицини, као и снажан утицај савремене литературе на енглеском језику на европске истраживаче. Позајмљени термини могу се поделити на просте речи, изведенице, сложенице и вишечечне јединице (уп. Клалн 2003).

Неки од термина који припадају простим речима преузети су без адаптације. То су пре свега анатомски појмови и називи поремећаја, нпр. *фемур*, *дуоденум*, *илеус*. Други термини пак улазе у српски језик након неопходне адаптације, која их прилагођава његовом фонетском и морфолошком систему (уп. *колаџен* – гр. *kollagen*, *каријес* – енгл. *caries*). Позајмљенице су пре свега латинског и грчког порекла, а поједини примери су из енглеског, нпр. *йејсмејкер*, и немачког, нпр. *валунџ*.

У корпусу се налазе многи примери изведеница од стране основе. Њихова адаптација подразумева употребу творбених суфикса. Од именичких суфикса можемо навести између осталог: *-ија* (*лезија*, *бронхиекйијазија*, *анемија*), *-оза* (*леукоцийоза*, *фиброза*), *-изам* (*хийероидизам*, *мейаболизам*), *-ийиис* (*бронхийиис*, *арйириийиис*), *-ин* (*еласйин*, *йройиин*), *-ийиетй* (*ексийремийиетй*, *малиџниийиетй*). Глаголи се адаптирају помоћу бројних суфикса, од којих су најфреквентнији *-исайи* (*сиймулисайи*, *йролиферисайи*, *мейаболисайи*), *-ирайи* (*овулирайи*, *имйланйирайи*, *инфицирайи*), *-овайи* (*дијаџностйиковайи*, *дезинфековайи*). Придеви се творе од страних основа додавањем суфикса попут *-ан* (*рекйшалан*), *-ски* (*ензимски*), *-они* (*йтранслиланйациони*). Као посебну групу придева можемо издвојити трпне глаголске придеве, као што су *йролонџиран*, *сиймулисан*, *фракйуриран*.

Трећу групу страних термина у медицинској терминологији чине сложенице. Треба споменути да се сложенице у језику науке разликују од опште лексике. Наиме, код стручних термина један од елемента сложенице често није самостални лексем у датом језику, што тај тип творбе сврстава између деривације и слагања (Мирић 2014: 139). Већина сложеница се састоји од два именичка елемента (ређе се срећу сложенице типа придев + именица), нпр. *колоноскойија*, *фоликуломейирија*, *краниойиомија*, *канцероџенеза*, *коаџулояиийија*, *фибринолиза*, *уройиракйи*, *леукоцийи*. Лексеми тог типа се најчешће позајмљују као целина с неопходном адаптацијом а самосталне компоненте не носе значење у српском језику.

Код придева насталих слагањем такође опажамо тенденцију ка преузимању и прилагођавању целог лексема, тј. не можемо утврдити лексиколошку мотивацију нити модел творбе без знања страног језика. Могу се издвојити сложенице типа именица + трпни глаголски придев (*имунокомпромишован*, енг. *immunocompromised*), именица + придев (*радиовулнерабилан*, енг. *radiovulnerable*), именица + именица + суфикс (*кардиоваскуларан*, енг. *cardiovascular*), придев + именица + суфикс (*базоцелуларан*, енг. *base-cell*). Битну групу медицинских придева чине композиције придев + глаголски прилог садашњи, које су, према Клајну (2002: 122), ретке у општем језику. Наведени примери показују да је модел творбе директно преузет из енглеског језика, где су конструкције овог типа честа појава: *сљопорасљивућу* (енг. *slow-growing*), *тхироестимулишућу* (енг. *thyroid stimulating*), *антигенпрезентујућу* (енг. *antigen-presenting*).

Последња група термина су вишечерне јединице. Код њих је утицај страних језика видљив пре свега у избору појединачних компоненти термина. Често се сусрећу придеви и именице страног порекла, нпр. *бенигни карцином*, *ипроксимални део кости*, *дисфункција хипофаламуса*. Други лако уочљив утицај позајмљених термина је неприродна синтакса. Многи изрази садрже неконгруентни атрибут који стоји испред именице те их говорници језика доживљавају као неправилне: *неуроимџинг мейода*, *ћумор суресорски ипројект*, *ипросјата сјецифични антиген*. Такви примери могли би се заменити адаптираним конструкцијама: *мейода неуроимџинга*, *антиген сјецифични за ипросјату*. Парови тог типа постоје у дискурсу научника, што сведочи о природној потреби за прилагођавањем термина правилима српског језика.

Анализа српске медицинске терминологије указује на снажну тенденцију ка преузимању и адаптирању страних термина. Тај отворени приступ олакшава функционисање здравствене заједнице, али и доводи до настанка бројних проблема који се морају решити кроз сарадњу лекара и лингвиста. Ниједна од тих група не може самостално одлучивати о будућности језика струке, стога је уска кооперација неопходна. Стандардизована терминологија је једна од важних одлика сваког развијеног европског језика, зато је потребно детаљно проучити постојећи фонд речи те предложити смернице за развој. Значајна и корисна може бити анализа искустава других словенских језика, тако оних с дужом лингвистичком традицијом (пољски, руски), како и језика суседњих земаља које су се с проблемом стандардизације медицинских термина суочиле недавно (хрватски, словеначки).

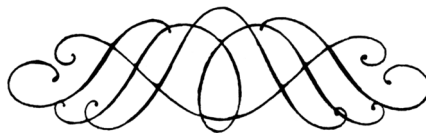
Извори:

Медицински часопис Српског лекарског друштва, 2015–2016, Крагујевац.
Materia medica 2015–2016, Београд.

Литература:

- БРАДИЋ, О., ДРАГАНИЋ, В., 1996, „Рад на медицинској терминологији – потреба медицинске науке и праксе”, у: Б. Шћепановић (ур.), *Стандардизација терминологије*, Београд, 123–126.
- ВУКЧЕВИЋ, ЛАЦКОВИЋ Б., 2015, „Релевантност међународних систематизација анатомске терминологије за систематизацију српске анатомске терминологије”, *Медицинска исцртавања*, Vol. 49, No. 3, 20–27.
- ГЛУРАН-ЦОХА, А., БОСНАР-ВАЛКОВИЋ, Б., 2013, „Лингвистичка анализа медицинскога дискурса”, *ЈАХР*, Vol. 4, No. 7, 107–128.
- КЛАЈН, И., 2003, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд.
- ЛИТВИЊЕНКО, С., СЛАВКОВИЋ, В., 1996, „Стандардизација домаће медицинске терминологије”, у: Б. Шћепановић (ур.), *Стандардизација терминологије*, Београд, 239–240.
- МИРИЋ, М., 2014, *Однос језика сџруке ѓрема оџџџем језику на ѓпримеру францускоџ језика у обласџи здравсџва*, Београд.
- МИХАЉЕВИЋ, М., 2009, „Врједновање терминолошких радова”, *Лахор : часоџис за хрваџски као маџерински, друџи и сџирани језик*, Vol. 7, 110–119.
- МИЊОВИЋ, Д., 2013, „Којим језиком говоре лекари”, *Срџски архив за целокуџно лекарсџво*, Vol. 141, 565–569.
- ФЕКЕТЕ, Е., 2007, „Медицинске фразе (не) превођене у духу нашег језика”, *Срџски архив за целокуџно лекарсџво*, Vol. 135, 504–505.

Катарина Гронковска
Јагелонски универзитет, Краков (Пољска)
gronkasia@gmail.com

ПОВОДОМ

ДУШКА КЛИКОВАЦ, СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ, БЕОГРАД: ДРУШТВО ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРБИЈЕ, 2018.

Српски језик у светлу когнитивне лингвистике, нова књига проф. Душке Кликовац, састоји се из четири дела. Први део посвећен је концептуализацији (*О обликовању појмова*) и чине га два рада, један о концептуализацији љубави, а други о појмовима из домена моралности. Други део књиге (*О предлозима и префиксима*) садржи четири рада, посвећена семантици предлога и префикса (предлога *уз, у и на*, односно префикса *раз-* и *уз-*). Трећи део (*О реченицама и глаголима*) чини пет радова – три су посвећена синтакси реченице, један синтакси глаголских облика и један глаголу *требаћи* (његовом значењу, употреби и нормативним питањима с њим у вези). Последњи део књиге (*Из наставе српског језика као мајерње*) чине два рада, везана за употребу конвенционалних менталних слика односно вицева у настави српског језика.

Као што то сугерише наслов, истраживања у књизи утемељена су на когнитивнолингвистичком приступу, који је данас доминантан у лингвистичким истраживањима у свету. На овом приступу засноване су и неке од претходних књига Д. Кликовац (*Семантика предлога* (2000 и 2006) и *Метафоре у мишљењу и језику* (2004); уводно поглавље потоње књиге, под насловом *Метафоре у светлу когнитивне лингвистике*, посвећено је основним постулатима поменутог приступа.

Синтаксичким темама у књизи коју приказујемо ауторка прилази комбинујући когнитивнолингвистички с комуникативно-граматичким приступом Љ. Поповића. Уз то, у предговору (насловљеном *Реч унапред*) истиче да изразито уважава традиционалну домаћу лингвистику и њену окренутост семантици, као и утемељеност истраживања на аутентичној језичкој грађи.

И тиме се надовезујемо на следећи сегмент овог приказа, посвећен методолошком приступу који је у књизи примењен.

Методолошки приступ. У овој књизи налазимо обиље аутентичне језичке грађе. Како бисмо то илустровали, навешћемо бројчане податке из неколико радова. У раду посвећеном концептуализацији љубави ауторка анализира 1000 примера с лексемом *љубав* (примери су из *Корпуса савременог српског језика* с Математичког факултета Универзитета у Београду); метафоричка концептуализација појма *обећање* и *реч* у значењу 'обећање' анализира се на основу још 1000 примера из Корпуса; анализа у раду посвећеном семантичкој мрежи предлога уз вршена је такође на 1000 примера из Корпуса, док грађу за рад посвећен префиксу *уз-* чини 400 глагола с овим префиксом из *Речника српског језика* Матице српске. И то је једна од великих вредности књиге – заснованост истраживања на богатом, савременом корпусу, из чије анализе проистиче добро утемељена научна аргументација. Умешност ауторке у изношењу аргументације можда се најбоље читује у томе што читалац често има утисак да грађа сама указује на чињенице.

Радови. Књига садржи 13 радова. Текст је изузетно „густ”, у том смислу што је сваки рад изузетно садржајан, богат ужим целинама, па их овим приказом неће бити могуће у потпуности обухватити.

У раду „О концептуализацији љубави” (стр. 13–28) не испитују се само лексички изражене метафоре (онако како су изражене самом лексемом *љубав*) већ и оне изражене граматичким средствима (нпр. конструкција *љубав с неким* указује на метафору *ЉУБАВ ЈЕ ЗАЈЕДНИШТВО*, а *љубав ка некоме / према некоме* на метафору *ЉУБАВ ЈЕ УСМЕРЕНОСТ ПРЕМА ОНОМЕ КО/ШТО СЕ ВОЛИ*). На основу анализе граматички и лексички изражених појмовних метафора, ауторка реконструира народну, здраворазумску теорију о љубави (љубав се налази у срцу/грудима оног који воли; то је материја, обично течност, која може изаћи из човека и усмерити се према другоме; та се материја некад може исцрпсти, а некад је неисцрпна; љубав је топла; ако је искрена, она је и чиста и др.). Ауторка, на основу појмовних метафора формулисаних за српски језик закључује да се у нашој култури о љубави данас говори више него раније, али да мања продуктивност неких појмовних метафора, формулисаних на другим језицима, пре свега на енглеском, показује да се на нашем језику о љубави ипак уздржаније говори.

У раду „Зашто је неким *лакше да одрже љубав* него *реч*: о неким појмовима из домена моралности” (29–38. стр.) ауторка разматра разлоге ефектности афоризма парафразираног у наслову. Полази се од значења глагола држати у изразима *држати љубав* и *држати реч* (*реч* у овом споју такође има значење 'обећање'). Затим се анализира метафоричка концептуализација појма *обећање* и *реч* у значењу 'обећање'. Истиче се да су у концептуализацији појмова *обећања/речи* уочљиве следеће заједничке компоненте: квалитет материје од

које су сачињени ови ПРЕДМЕТИ (комуникативне јединице често се концептуализују као ПРЕДМЕТИ) – захваљујући чему одолевају спољашњим силама – и високо место које ти ПРЕДМЕТИ заузимају; затим непроменљивост места у простору и ненапуштање обећања-ПРЕДМЕТА. „Сви ти појмови релевантни су за цео домен моралности” (стр. 36), код самог појма *морала*, код *доследносѝи* (која се концептуализује помоћу непроменљивости положаја) и *одлучносѝи* (која се концептуализује као НЕПОМЕРЉИВОСТ).

Као што смо поменули, други део књиге посвећен је предлозима и префиксима. У раду „О семантици и употреби предлога уз” (41–72. стр.) ауторка указује на још један механизам који доводи до уланчавања нових значења у семантичку мрежу овог предлога. Осим оних на које се у литератури указује (просторних трансформација и метафоре), ауторка запажа да на семантичку мрежу предлога уз утиче и кондензација реченичног значења и његова честа употреба у новинарском језику. Ово истраживање пружило је сасвим нову слику о значењској мрежи овог предлога од оне у постојећим описима. Издвојено је 19 значења (од тога 13 метафоричких). Већина анализираних примера (више од шестсто од укупно хиљаду) илуструје значења која досад нису забележена у речницима, а само су мањим делом забележена у литератури. Ауторка истиче: „Могли бисмо закључити да се употреба, а с њом и семантика предлога уз, шире – и то у сфери апстрактнооколносних значења” (стр. 67). Објашњење те појаве види у томе што сви примери такве употребе потичу из новинарског језика, „којем је предлог уз ... постао један од знакова распознавања” (67). Овај предлог је погодан за новинарски језик и због тога што има широк распон употребе, па се употребљава као нека врста „цокера”, често и „без јасне свести о томе шта треба да значи” (стр. 69). Најзад, његова употреба у бирократском језику је резултат манипулације и повећава његово семантичко трошење.

У раду „О семантици глаголског префикса уз-” (73–101. стр.), обимној студији чији је циљ да значењску мрежу овог префикса опише на теоријско-методолошким основама когнитивне семантике, ауторка издваја пет група у значењској мрежи овог префикса (кретање у физичком простору; почетак интензивне активности, процеса или стања; почетак активности, процеса или стања; друга метафоричка значења; значење футура другог). Што се тиче прве поменуте групе, кретања у физичком простору, и у оквиру ње ауторка издваја пет група. Прву чини кретање у физичком простору, са значењем подизања, односно кретања одоздо нагоре као основним (нпр. *уздићи (се)*); такође и у метафоричком простору (нпр. *узбудити (се)*, на основу метафоре НЕМИР ЈЕ ГОРЕ). На то се значење надовезује значење кретања унапред, досад незабележено у литератури, у физичком (нпр. *узнајредовајти*) и метафоричком простору (нпр. *узаживејти*), а у овом значењу префикса уз-, како истиче ауторка, лежи и одговор на питање – непостављано досад у литератури

– откуд то да баш овај префикс има граматичко значење будућности (*усӣреба̄ӣи*) (иначе, ово значење футура другог данас је архаично). Питање везе значења кретања уназад (*узма̄ӣи*) са основним остаје отворено, а на дато значење надовезује се значење кретања унапред и уназад (*узвра̄ӣӣӣи*). Значење кретања према другом објекту (*узвӣӣи се, узаслонӣӣи се*), такође незапажено у литератури, „подразумева да се један О[бјекат] креће према другоме док се не приљуби уз њега” (85. стр.); ауторка закључује да је оно независно од основног значења префикса, а повезано са компонентом контакта, другом компонентом типичног значења предлога *уз*. Иначе, значења кретања у физичком простору представљена су и графички.

Осим поменутог значења кретања у физичком простору, анализирају се и различита метафоричка значења, од којих су најпродуктивнија два: почетак интензивне активности, процеса или стања и почетак саме активности, процеса или стања.

У закључку се истиче да је истраживање потврдило налаз Ирене Грицкат да употреба префикса *уз-* више није жива у језику. Већина префиксала за данашње језичко осећање је необична, а уколико имају синонимних префикса, префиксали с тим синонимним префиксима их потискују. „Чак и у оном језгру које може да изрази само префикс *уз-* – а то је кретање навише – он је често редундантан, јер се исто лексичко значење може изразити и самим основним глаголом”, нпр. *уздӣӣи (се)* (стр. 101).

Рад „О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса *раз-*” (стр. 103–111) доноси оригиналан поглед на значење префикса у србистици. Ауторка разликује два типа тог значења – лексичко и творбено. Лексичко значење префикс има „сам по себи, ван творбеног контекста” (стр. 103), везано је за менталне слике, за когнитивни ниво, „на којем префикс поставља `сцену`, отвара места за елементе ситуације” (стр. 111). Као најопштије лексичко значење префикса *раз-* Д. Кликовац издваја значење путање која иде од центра ка периферији, на различите стране, и које се може конкретизовати на више начина: у типичном случају као кретање у две/три димензије од центра ка периферији (*разбӣӣи; разӣӣи се; разлӣӣи* и др.). Друго лексичко значење префикса *раз-* је кретање одозго надолу, на температурној скали (*размлачӣӣи, расхладӣӣи*) или у метафоричком простору (*расцарӣӣи*). Треће значење везује се за прво – путању прелази један ентитет, тако да се добија изломљена путања (*расӣрча̄ӣи се, раздрма̄ӣи, разглавӣӣи*).

Творбена значења „проистичу из творбеног обрасца у који [префикс] улази, из његовог односа с речју са чијом се основом спаја” (стр. 103); „то су имена оних елемената ситуације које је тај префикс предвидео на оном првом, когнитивном нивоу” (стр. 111). На основу анализе ауторка закључује да се пре-

фикс *раз-* додаје на елементе ситуације чију промену означава: најчешће се додаје на реч која означава завршно стање простора, придев (*рашчисийи*) или именицу (*разданийи се*) (значење префикса 'постизање тог стања'), као и, ређе, на реч која означава почетно стање простора (*раздрематийи се*) (значење префикса 'укидање тог стања'); на име ентитета који прекрива простор, означен именицом (*разминираийи, разоблачийи*) (творбено значење префикса 'уклонити'); на глагол који означава начин или узрок нестанка ентитета (*расиремийи, раскрчийи* и др.) (значење префикса 'поништавање те радње'). Ауторка примећује: „Уочавамо да се префикс *раз-* не додаје на реч која означава сам простор. То се лако може објаснити: простор се, сам по себи, не мења; мења се само његово стање” (стр. 110).

Последњи рад из другог дела књиге носи наслов „Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога *у* и *на*” (113–128. стр.). Посвећен је оном аспекту наставе српског језика као страног који се односи на правилну употребу предлога. Разматра се употреба предлога *у* и *на*, и то у оним случајевима када је могућа употреба оба од њих, али и у оним када су именице сличног значења али је могуће употребити само један предлог.

Постоје именице које се могу употребити са оба предлога у локативу, али се у том случају њима означен ентитет различито перспективизује (*у броду / на броду*; у првом случају *брод* се односи на бродско корито, у другом на палубу). Постоје затим случајеви у којима лексема мења значење у зависности од предлога (*у вези / на вези*). Неки појмови се уз предлог *у* понашају као типични САДРЖАТЕЉИ, а уз предлог *на*, као типични НОСИТЕЉИ (*у шањиру / на шањиру*). Постоје, такође, и парови именица које означавају сличне појмове, али се разликују према томе који се предлог може уз њих употребити (*у школи / на факултету*; *у болници / на клиници* и др.). Ауторка закључује да употреба предлога није произвољна и да ју је најчешће могуће објаснити. „Употреба предлога добро илуструје повезаност језичког са енциклопедијским знањем, као и сталну интеракцију између језичког система и онога што он мора да значи” (стр. 128).

Трећи део књиге („О реченицама и глаголима”) започиње радом „Како проста реченица може бити сложена (О подели реченица 'по саставу'”) (131–152. стр.). Ауторка разматра у наслову поменути поделу и оно што она представља односно може представљати у традиционалном и комуникативно-граматичком приступу. Потребу за тим намеће чињеница да се термини оба приступа користе у настави српског језика, где се изједначавају термини који немају исти појмовни садржај (на пример, предикатска реченица изједначава се с простом, а независна са главном). „Усваја се само нова терминологија, а појмовни апарат остаје онај из традиционалне граматике. У таквим околностима намеће се потреба да се та два приступа упореде, наро-

чито имајући у виду место појмова просте и сложене реченице у К-Г приступу” (стр. 136). Уз то, неке граматике новијег датума, потенцијално важне за школску праксу, користе поменуте термине, а ти термини покривају различите, не увек јасно одређене појмове.

Ауторка повезује традиционални приступ с комуникативно-граматичким и појмове просте и сложене реченице, кључне за традиционални приступ, уводи и у комуникативно-граматички (К-Г). Сматра да су и у њему потребна оба та појма; међутим, она имају различито значење за комуникативну и предикатску реченицу. За структуру комуникативне реченице важно је то да ли је она проста (када се њом исказује само један говорни чин) или сложена (два или више говорних чинова); тако и проста (комуникативна) реченица може бити сложена, „остварена једном (зависно)сложеном независном предикатском реченицом” (145), на пример *Пошћио је уцао у кућу, Мика је скинуо кайуи*. С друге стране, структура предикатске реченице је иста и ако је проста и ако је сложена – у оба случаја има исте чланове. На крају, ауторка закључује да разлике између посматраних приступа потичу из усредсређености на различите особине реченице. У традиционалном приступу на линеарност реченице, а у комуникативно-граматичком на њену структуру.

У раду „О месним клаузама” (153–179. стр.) ауторка испитује значења и синтаксичке функције месних реченица, као и значења и функције њихових корелатива, комбинујући комуникативно-граматички приступ с когнитивно-лингвистичким. На основу анализе корпуса издваја моделе месних реченица, даје податке о њиховој учесталости, а потврђује и већ уочену чињеницу да су „комбиновању најсклоније исте врсте месних значења из више и месне клаузе” (стр. 160), нпр. када обе означавају место налажења. Рад садржи и исцрпну анализу корелатива, а нама се веома занимљивим чини закључак да „корелатив и месна клауза чине целину, која би се ... могла назвати синтагмом. У њој би корелатив био главна реч, а месна клауза зависни члан – одредба, која битно одређује корелатив” (стр. 161), нпр. *Марко живи џамо џде је и раније живео*.

Кључно питање које ауторка поставља јесте које све клаузе могу бити посматране као месне, будући да у литератури око тог питања постоје неслагања и истиче да то питање нужно доводи до питања шта све треба сматрати односним реченицама. „Дакле, дилема није ’месне или односне клаузе’ – јер клаузе које су по значењу месне могу бити употребљене и као односне и као слободне” (стр. 173). Ауторка проширује обим појма *односне реченице*, сврставајући у њих и односне клаузе с прилошком вредношћу (поред оних са именичком и придевском) (месне, временске, начинско-мерне, па и неке узрочне).

У раду „О ’приповедачкој’ употреби речи *кад(а)* и *док* из угла теорије прототипа” (стр. 181–216) ауторка анализира у наслову поменуте речи, када се у приповедању користе за најаву неочекиваног, изненадног догађаја или неког преокрета. После опсежне анализе литературе и примера ауторка се бави и проблематичним примерима типа *Само цићо смо ушли у кућу, кад ћоче киша*, и примећује (за разлику од већине аутора који су се тим питањем бавили) да ситуација улажења у кућу није временски одређена помоћу кад поче киша (не одговара на питање *Кад смо ушли у кућу?*); дакле, то не може бити зависна клауза; зависна је заправо клауза *Само цићо смо ушли у кућу* (одговара на питање *Кад ћоче киша?*); закључује и то да се кад може изоставити (што не би било могуће да је у питању временски везник), што указује на другачију врсту речи – партикуле.

На основу обимне анализе издвајају се три синтаксичке позиције у којима се јављају приповедачко кад и док (наводимо само примере са кад): 1) *Койали су, кад изненада цикну вода*; у овом случају, кад се јавља на почетку псеудовременске клаузе и може се сматрати зависним везником; 2) *Койали су дуго. Кад – цикну вода*; 3) *Тек цићо су ћочели да койају, кад цикну вода*; у другом и трећем случају они су конектори, те би се могли сматрати и речцама.

Ауторка је на појмове зависних и независних клауза применила теорију прототипа: између зависних и независних клауза постоји континуум (то нису категорије са оштрим границама) – псеудозависне клаузе имају својства обеју категорија. „Распон који постоји између тих двеју супротстављених категорија врло добро илуструје понашање речи *кад* и *док*: у својим основним употребама оне су субординатори зависних клауза; затим су клаузе којима припадају развиле употребу у приповедању која их је суштински, иако не и формално, сврстала у категорију независних клауза; најзад, осамосталили су се од клаузе којој припадају и постали текстуални конектори” (стр. 216).

У раду „О презенту несвршених глагола за означавање будућних ситуација” (стр. 217–232) ауторка разматра природу значења несвршеног презента за будућност, о ком у литератури постоје различита теоријска решења, а затим однос између таквог презента и футура првог испитује на корпусу разговорног језика, на примерима аутентичне употребе тих глаголских облика у говору.

Ауторка закључује да је значење несвршеног презента за будућност релативно и модално у исто време:

„Када презент означава будућу ситуацију, говорник се сели из ТГ [тренутка говорења] у неки будући тренутак (БТ), и ситуацију о којој говори посматра као садашњу из тог тренутка ... ’Простор’ будућности се начелно разликује од ’простора’ прошлости ... говорнику [је] потребна нарочита сила да се у њега премести – да у њега оде раније него што треба. Та сила

може бити говорникова намера, решеност да оствари неку ситуацију, као и увереност да ће се она остварити. С обзиром на то да се ситуација исказана презентом смешта на временској линији не у односу на ТГ, него у односу на неки будући тренутак, оваква употреба презента задовољава дефиницију релативне употребе. Међутим, пошто говорник има јак став према остварењу ситуације, задовољена је и дефиниција модалног значења. Према томе, то је значење које је у исто време и временско и модално” (223. стр.).

На крају ауторка даје напомене и о значењима аориста и перфекта за будућност, која анализира на исти начин као и значење презента.

У раду „О глаголу *ѡребаѡи*: теорија, употреба и норма” (233–255. стр.) Д. Кликовац описује два значења глагола *ѡребаѡи* – значење ’потребе за нечим/неким’ и ’обавезе остварења неке ситуације’ – и представља синтаксичке конструкције у којима се та значења остварују. Анализира значења деонтичке и епистемичке модалности, а наводи и случајеве кад овај глагол не модализује ситуацију, него је износи као стварну (*Тако је ѡребало да буде и заѡо више не размишљај о ѡме*).

У делу рада посвећеном нормативним питањима анализирају се нормативна решења и језичка пракса – како она спонтана, тако и она настала под утицајем норме. Приказују се и случајеви, већ забележени у литератури, у којима се норма и не може поштовати. Ауторка закључује да је језичко осећање у вези с поменутиим глаголом „несигурно и помућено балансирањем између имплицитне и експлицитне норме” (стр. 252) и да би лични облици сигурно превладали да није било толиког инсистирања нормативиста на безличним облицима: „они [су] постали једно од мерила за нечију писменост: нико ко иоле држи до свог интелектуалног угледа, одн. имица образованог човека неће себи дозволити да каже *ја ѡреbam да дођем*, него обавезно *ја ѡреба ...* реченице са *ѡребаѡи* образују се по разноликим правилима, а говорник показује своју школованост тако што неће поштовати здраво језичко осећање нити правила граматичког система” (стр. 252). Ауторка предлаже ново нормативно решење које би допустило и личне употребе глагола *ѡребаѡи*, с једним ограничењем: да се безлични облик мора употребити испред субјекта.

Четврти део књиге („Из наставе српског језика као матерњег”) садржи два рада посвећена методичким питањима. У раду „Конвенционалне менталне слике у настави српског језика” (стр. 259–269) указује се на важност менталних слика за комуникацију: „чланови једне заједнице успешно комуницирају управо захваљујући томе што говорећи и разумевајући свој језик ’виде’ у основи исте ствари” (261). Д. Кликовац истиче да би у настави матерњег језика требало искористити могућности које пружају менталне слике: „Богаћење речника ... треба везивати за развијање и обогаћивање менталних

слика” (стр. 263). Затим даје предлоге за њихову примену у настави: за поменуто богаћење речника (ученицима се може објаснити, на примеру појединачних лексема, како су речи општијег значења мање сликовите у односу на оне конкретнијег значења); затим, за приближавање природе појединих врста и подврста речи (нпр. збирних именица, предлога), појединих граматичких категорија (нпр. падежа, чија значења одговарају одређеним семантичким улогама, за које такође постоје менталне слике).

Методичка питања се разматрају и у раду „О употреби вицева у настави српског језика” (стр. 271–285). Вицеви се, за разлику од других хумористичких текстова, ређе употребљавају у настави. Ауторка сматра да њихов ефекат, иако краткотрајан, може бити подстицајан за скретање пажње на неке апстрактне, сувопарне граматичке лекције. Пажљивим одабиром вицеви се могу успешно применити за објашњавање разних језичких појава – полисемије, хомонимије, врста речи, граматичких категорија и сл.

На крају књиге налази се обједињена библиографија и библиографска белешка, као и регистар појмовних метафора и имена. Треба напоменути да су радови који чине књигу објављивани од 2006. године до данас; један рад се у књизи први пут објављује.

Обрађене теме. Распон тема које су у књизи обрађене је широк, оне су везане за готово све језичке нивое – од морфолошког, преко лексичког, до синтаксичког. Ако би ове теме требало оквалификовати једним придевом, рекли бисмо да су оне тешке (или сложене). Такви су посебно префикси и предлози. Сложене су и теме радова посвећених поређењу традиционалног и комуникативно-граматичког приступа у вези с појмовима просте и сложене реченице, месним (и односним) клаузама, приповедачкој употреби речи *кад(а)* и *док*, као и глаголу *їребаїи*, који задаје дугогодишње муке и нормативистима и говорницима српског језика.

Неке од тема досад у србистици нису обрађиване (нпр. концептуализација љубави и појмова из домена моралности, префикс *уз-*, разлика између значења презента за будућност и футура првог, употреба конвенционалних менталних слика и вицева у настави), а оне које су обрађиване (нпр. употреба везника *кад* и *док* у приповедању, глагол *їребаїи* и др.) овде су сагледане на нов начин. (Морамо да кажемо и то да ван оквира ове књиге остају друге тешке теме којима се ауторка бави – радови посвећени заменицама и заменичким прилозима, ендифори и егзофори.)

Значај и допринос. Књига *Срїски језик у свейлу коїниїивне линївистїике* представља значајан допринос српској лингвистици, не само због одабира тема него и због начина њихове обраде. Ауторка износи свеже и оригиналне увиде у многа језичка питања, чиме се обогаћује и граматички опис српског

језика. Издвојићемо неке од њих: идеја о лексичком и творбеном значењу префикса, као и о когнитивној сцени као основи за творбу (рад о префиксу *раз-*); идеја о посебном типу синтагме коју чине корелатив као главна реч и месна клауза као зависни члан и о проширивању обима појма *односне реченице* (*О месним клаузама*); структура семантичке мреже предлога уз и префикса *уз-* (у питању су обимне студије), које, осим за граматику, представљају допринос и лексикографском опису српског језика.

Коме ће ова књига бити корисна. Књига ће, по нашем мишљењу, бити корисна научној и стручној публици – на првом месту истраживачима српског и других словенских језика. Начин на који се, уз истанчан осећај за семантику, анализира грађа користиће сваком читаоцу ове књиге не само да сазна нешто више о ономе о чему је у књизи реч већ и као водич за приступ сопственим истраживањима. Биће корисна и нормативистима, ако се схвати као путоказ да се поједине нормативне препоруке доносе тек на основу анализе богате грађе. Књига ће бити корисна и професорима српског језика (нарочито методички радови, посвећени употреби менталних слика и вицева у настави, као и они посвећени синтаксичким питањима), али и онима који српски језик уче (рад посвећен предлозима *у* и *на*, у ком се скреће пажња на то да употреба предлога није случајна, већ мотивисана и да се најчешће може објаснити).

Књига ће бити посебно корисна лексикографима јер пружа неке експлицитне савете, чије би уважавање обогатило описну лексикографију (на пример, свест о могућности примене конвенционалних менталних слика у издвајању значења и њиховом дефинисању), али и оне имплицитне (размишљање о семантичкој мрежи предлога и префикса). А да бисмо илустровали на који начин се менталне слике могу употребити у лексикографији, навешћемо ауторкине речи и тиме завршити овај приказ: „Те представе – или менталне слике – постоје не само у вези с предметима и бићима него и с радњама. На пример, сваки говорник нашег језика непогрешиво ће одредити који део тела доминира у представи коју изазивају глаголи *ићи*, *ходати* и *гази*; док *ходати* евоцира пре свега слику ногу од колена надоле, газити изазива слику стопала (и, вероватно, подлогу по којој се газе), а *ићи* – читаво тело” (260).

Александра Марковић
Институт за српски језик САНУ
aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

Дејан Милорадов

**ДЕЈАН МИЛОРАДОВ, ИВАНА ЂЕЛИЋ, КАТАРИНА
СУНАЈКО, РАСТКО АЈТИЋ, ИМРЕ КРИЗМАНИЋ
БАТРАХОЛОШКО-ХЕРПЕТОЛОШКИ РЕЧНИК
СРПскоГА ЈЕЗИКА
(ИМЕНА ВОДОЗЕМАЦА И ГМИЗАВАЦА)
НОВИ САД: МАТИЦА СРПСКА, 2019**

Године 2009. Матица српска је основала пројекат *Орњиолошки речник*, који је светлост дана угледао непуних седам година касније. Свесна насушне потребе израде термилошких речника и њиховог одсуства са српске лексикографске мапе, Матица српска је – у складу са својом традицијом и негдашњим тежњама Матичиних делатника – покренула натпројекат *Термилошки речници*. Овај свеобухватни пројекат прихваћен је октобра 2016. године на седници Одбора Одељења за књижевност и језик, да би практично заживео 2017. и почетком рада на изради *Бајтрахолошко-херпетоолошког речника српскога језика (имена водоземаца и гмизаваца)*, који наставља лексикографску обраду зоолошких термина. После завршетка рада на *Орњиолошким речнику* наша лингвистика и зоологија у јуну 2019. године добиле су још један нормативни речник српских назива животиња. Рецензенти речника били су Драгољуб Петровић, Рајна Драгићевић и Георг Џукић.

Будући да су се ове две класе животиња проучавале заједно кроз историју и да су тек онедавно раздвојене научне дисциплине које их изучавају (херпетологија и батрахологија) те да им је литература махом заједничка, одлучено је да се направи речник који би обухватио и гмизавце и водоземце. Српска имена ових животиња налажена су у најразличитијим изворима, почевши од вуковске епохе до савременог доба. Овај речник обухвата не само уџбенике биологије и зоологије из XIX и XX века, важније батрахолошко-херпетолошке монографије и студије, речнике књижевног језика већ и описе локалних говора, дијалекатске речнике, расправе и прилоге из народне зоонимије итд. Укупно су ексцерпирана 284 извора, а теренски материјал је прикупљен из 46 пунктова из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Румуније и Словеније. Корпусом речника обухваћене су 73 врсте водоземаца и гмизаваца, чији се цртежи налазе на крају књиге; њихов аутор је херпетолог Растко Ајтић. Свој критички приступ грађи аутори речника исказали су кроз 179 напомена. Инвентар речника (око 2500 зоонима) чине речи из различитих лексичких слојева: дијалектизми, стручни називи, речи страног порекла, архаизми итд. Сва та имена ових двеју класа животиња чине збирку батрахиона и херпетона из периода од преко два столећа.

Овај речник не представља само пуки попис имена водоземаца и гмизаваца већ уједно и препоручује номенклатуру српских назива ових животиња: „Откривајући забележени лексички репертоар наших имена водоземаца и гмизаваца, речник представља и њихов актуелни нормативни статус. Које ће називе српска струка прихватити и који ће се српски називи употребљавати у будућности – не зависи искључиво од овог речника. То пре свега зависи од искуства, традиције и културе, а *Батрахолошко-херпетолошки речник*, верујемо, може помоћи на томе путу, пре свега с лексикографског и лингвистичког становишта. Јасно је да се овакви речници не могу радити без сарадње двеју посве различитих научних дисциплина: лингвистике и зоологије, односно батрахологије и херпетологије, те да на заједничком послу треба да раде управо квалификовани лексикографи и компетентни људи из струке – батрахолози и херпетолози.”

Грађа за речник је, такође, допуњена лексичким материјалом с терена. У два наврата 2017. и 2018. године сарадник на пројекту батрахолог Имре Кризманић и руководилац пројекта Дејан Милорадов били су у источној и јужној Србији, затим у западној Србији, на северу Црне Горе и у Херцеговини те обавили теренско истраживање. Прикупљено је мноштво нових батрахонома и херпетонима и потврђени су веома ретки и стари називи који су претходно забележени само у штампаним изворима. Стицајем околности Дејан Милорадов је имао прилике да обави кратко теренско истраживање крајем 2017. године и у Белој Крајини у Словенији – у крају који је од XVI века насељен Србима.

Оно по чему се овај речник на први поглед разликује од претходног јесте његов наслов. Код *Орнитоолошког речника* недостајала је допуна ком језику припада тај речник, иако је било јасно да његову грађу чини српски језички материјал. У складу с тим схватањем и у складу с проширеним насловом новог речника, аутори су се одлучили да на крају књиге дају карту целог српског етнојезичког и историјског штокавског простора, за који су потврђене обрађене врсте. Њу је на основу дијалектолошке карте српскохрватског подручја Павла Ивића из 1971. године израдио географ Иван Матејић.

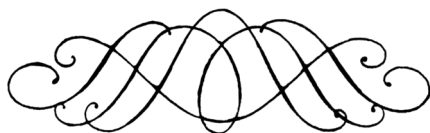
Поред именског и документационог регистра, нови термилошки речник из Матичине лексикографске радионице садржи нови регистар – попис латинских синонима с упућивањем на савремени научни назив врсте. Овај регистар се показао веома корисним и потребним, нарочито приликом идентификације животиња из старијих извора. Зоолошка наука у својој литератури практично нема овакве регистре.

Тајни састојак по коме се *Батрахолошко-херпетолошки речник српско-џа језика* највише разликује од свог претходника (а и од свих досадашњих речника) јесте начин његове израде. Грађа није исписивана на картице, није прављена главна картотека речника, нису пребројаване картице да би се установио број потврда појединачне лексеме у оквиру једног значења, реги-

стри нису прављени на класичан начин, ниједан део посла није обављан „пешке”. Процес стварања речника аутоматизован је помоћу софтвера чија се радна верзија зове *DickHelper*, који је ауторско дело програмера Срђана Милићева и лексикографа Дејана Милорадова. На основу искуства рада на *Орњийолошкоком речнику* паралелно с ексцерпцијом грађе за нови речник прављен је програм који је свакодневно развијан. Софтвер ради онлајн и користи се платформом Гуглових табела и Гуглових докумената, који су део веће платформе Гугловог драјва, чија је употреба бесплатна. Нису потребни сервери нити одржавање, с тим да су све операције ограничене на шест минута. Праве се посебни шитови (односно табеле) са свим подацима из извора (библиографски податак, српски назив, научни назив врсте или рода итд.) тако да сваком извору одговара један шит. Сви шитови с подацима обједињени су у индекс по одређеним правилима. Он заправо представља главну картотеку речника, где се чува сва речничка грађа са свим подацима. Софтвер без грешке генерише прво шитове па онда фајлове у ворду за именски регистар, документациони регистар и за речнички део књиге. Сви фајлови се генеришу форматирани у оном облику у ком се налазе у речнику и спремни су за прелом.

Байраголошко-херџеолошки речник српскога језика својим нормативним освртом на грађу, садржајем, начином обраде, корпусом, цртежима итд. представља савремено лексикографско дело вредно пажње. Српска лексикографија добила је термилошки приручник какав је одавно потребан не само науци о језику и биолошким наукама него и широј јавности.

Дејан Милорадов
Матица српска
dmiloradov@maticasrpska.org.rs

Д

МАЛИ САВЕТИ

Да ли је *й*правилна реченица из дневних новина: „Годишње *сйи*же око десет^йак жалби *йу*йника”?

У наведеној реченици непотребно се налазе две речи које означавају приближну меру – прилог *око*, који, како читамо у Речнику САНУ, „указује на неки износ, величину као приближну меру, величину, количину” и бројна именица *десет^йак*, која значи „збир од приближно десет, отприлике десет”. Довољно је било рећи: „Годишње *стиже око десет^й* жалби путника” или „Годишње *стиже десет^йак* жалби путника”.

Прилог *око* може стајати и уз друге именице изведене од бројева наставком *-ак*, који има функцију да умањи број од кога је именица изведена: *йейнаес^йак*, *двадесет^йак*, *йедесет^йак*, *сйо^ййинак* итд.

Слични су и следећи примери (такође преузети из дневних новина): На Голији живи *око двадесет^йак* медведа и На излазу из Србије чека се *око йейнаес^йак* минута. Они треба да гласе: На Голији живи *око двадесет^й* (или *двадесет^йак*) медведа и На излазу из Србије чека се *око йейнаес^й* (или *йейнаес^йак*) минута.

Р. С.

Како *џ*ласи *ком^йарай^йив й*рило^џа *радо* – *радије* или *рађе*?

Компаратив прилога *радо* гласи – *радије*, суперлатив *најрадије*: Понеком старцу се слила суза низ смежурано лице ... *радије* би остао да причека још који дан ... неголи да тражи бољи завичај (Р. Домановић, Вођа). Биртија је била ... једина уточишта човјеку путнику, у њу је *најрадије* залазио свијет са села (Б. Ћопић, Башта сљезове боје).

Облик *рађе* (*најрађе*) одлика је појединих народних говора: *Рађе* би ја с’утра дошо него данас (С. Далмација, Рјечник говора Срба западне Босне, источнохерцеговачки дијалекат), а *сређе* се и у говору истакнутих писаца и интелектуалаца. Ипак, ово је остало ван књижевнојезичке норме.

Р. С.

Да ли је њправилно рећи обе јабуке или обадве јабуке?

Обадва је сложеница сачињена од два броја – *оба*, који значи „и један и други (од два бића или предмета)” и *два*, који може значити и да у скупу има више бића или предмета („Поједи *две* од ових десет јабука у корпи”). Сложеница *обадва* значи исто што и *оба* – „и један и други од два”. Најчешће се не налази у граматикама, али је зато бележе сви речници, и то још од XV века (у данашњима је потврђена великим бројем примера). Без обзира на њену давнашњу употребу и велику раширеност, она јесте плеоназам. Додавањем броја *два* на *оба* не постиже се појачавање значења, нити нијанса другог значења и стога је боље користити облик *оба*. Међутим, нормативни приручници (тако и најновији Правопис Матице српске) допуштају и употребу облика *обадва*.

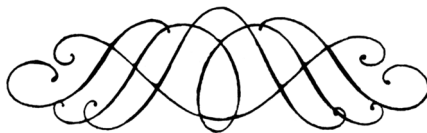
Р. С.

Како у сведочанствима уписати називе њпредметња?

У називима предмета у школској документацији великим почетним словом пише се прва реч, а остале се пишу малим: *Српски језик и књижевности*, *Мајхематика*, *Устави и њправа ѓрађана*. Велико слово се пише и када треба нагласити да се предмет баш тако зове, да назив није слободна интерпретација његовог имена („Пријавио сам испит из предмета *Географске ређије Србије*”); ако се жели још јасније издвојити дословно име предмета, могу се поред великог слова писати и наводници. У незваничној комуникацији имена предмета пишу се малим словом: „Има слабе оцене из *мајхематике* и *лајтинскођ језика*”.

Р. С.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

„СРПСКО ДРЖАВЉАНСТВО”, А НЕ ДРЖАВЉАНСТВО „РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ”

Ретка средства јавног информисања у Србији, ваљда и зато што се већина и не сматра *српским* средствима јавног информисања, готово стидљиво и скрајнуто од главних вести, пренела су вест да у Србији од 1. октобра наступа велика промена у пасошима. У њима више неће у рубрици држављанство писати „српско” већ „држављанство Републике Србије” (<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3009581/zasto-se-u-pasosu-menja-oznaka-drzavljanstva.html>). При томе се наводи да је до овакве одлуке дошло на захтев Странке за Санџак заштитнику грађана (омбудсману) Републике Србије. Захтев се темељи, како то наводи председник Странке за Санџак Февзија Мурић, на схватању или тумачењу да „стављање придева ’српско’ [држављанство] значи, у ствари, да се ставља једна национална одредница, једно национално обележје, што није у складу ни са Уставом ни са Законом. Сви мањински народи, односно, несрпски народи у Републици Србији, подводе се под одредницу ’српско’ и ми смо тражили да се то исправи”.

Средства информисања преносе да поступак није трајао ни годину дана и да је „након више састанака, препорука заштитника грађана о измени садржаја рубрике држављанство усвојена”. Образложење омбудсмана мр Зорана Пашалића било је да је „потребно направити јасну разлику између националног идентитета или припадности и држављанства”, јер ће то „утицати на бољи осећај свих оних који јесу држављани Републике Србије, али који се не сматрају српским или делом српског национа”.

Препоруку заштитника грађана прихватило је, како средства информисања преносе, и Министарство унутрашњих послова, објашњавајући да се у пасошу „рубрика држављанство уписује у облику припадности држави чије држављанство лице поседује”, и да се „од 1. октобра, кроз апликацију у пасошу у рубрици ’држављанство’ уписује ’држављанство – Републике Србије’, што је такође у складу са Законом о држављанству Републике Србије и Законом о путним исправама. У рубрици ’држављанство’ у пасошу уписује се искључиво ’држављанство Републике Србије’, тако да не постоји могућност избора”.

Таква одлука је и са језичког и са националног становишта врло лоша. А ево и зашто.

Образложење

У целој процедури замене „српског” држављанством „Републике Србије” ни заштитник грађана (омбудсман) ни Министарство унутрашњих послова ни било ко други из државних органа Републике Србије није нашао за сходно да затражи мишљење ниједне филолошке институције, па чак ни Одбора за стандардизацију српског језика, који су основале све компетентне установе за проучавање српског језика с читавог српског језичког простора (академије САНУ, ЦАНУ и АНУРС, Институт за српски језик САНУ, све катедре српског језика, Матица српска и СКЗ). И не само да нису затражили мишљење ни од једне филолошке институције, него нису погледали ни речнике српскога језика, чак ни оне са „српскохрватским” или „хрватским или српским” именом језика, да провере које значење реч „српски” има у речницима.

А у свим тим речницима наводи се да реч „српски” има значење „који се односи на Србе; који се односи на Србију”. Тако, на пример, „српске железнице” може значити само „железнице (Републике) Србије”, или пак „српски путеви” може имати једно једино значење „путеви (Републике) Србије”. Исто тако и „српско” уз одредницу „држављанство” може значити само „држављанство (Републике) Србије”, јер се уписује у рубрици именованој „држављанство”. Држављанство подразумева само значење „припадност одређеној држави”. Уз одредницу „националност” придев „српски”, међутим, значи само „припадност српском народу”. Зато у речницима и стоји да реч „српски” у одређеним контекстима значи само „који се односи на Србију”. Такав контекст подразумева и употреба уз реч „држављанство”, где „српски” значи само „онај који живи у Републици Србији”. Из тих разлога уз одредницу „држављанство” никако није лингвистички могуће протумачити придев „српско” у значењу „који припада српском народу”, како су то наведени Бошњак и „српски” заштитник грађана протумачили. Управо због те једнозначности на пример у канадском пасошу држављанство је *канадско* (а не Републике Канаде), у словеначком *словенско* (а не Републике Словеније), у хрватској путовници *хрвајско* (а не Републике Хрватске) и сл. Али, заштитник грађана и МУП, мимо лингвистичке логике и науке, желе да дају властита тумачења значења речи српскога језика, друкчије речено да „намећу” своја тумачења, без икакве консултације са лингвистима. На тај начин они не показују само да не познају српски језик, него директно стављају до знања свима да не држе нимало ни до резултата српске лексикологије (а то је наука о значењима речи). У том свом лингвистичком „свезналаштву” такви неретко руше и граматичку структуру српског језика. Најбољи показатељ су управо називи различитих институција, друштвених организација, предузећа и сл. у Републици Србији, у којима се, да би се у називу избегла нежељена реч „српски”, употребљава граматички недопуштен облик

присвојног генитива од именице „Србија”. Тако имамо „Радио-телевизију Србије”, „Путеве Србије”, „Железнице Србије”, „Пошта Србије”, „Војска Србије” итд. Према норми српскога језика „не треба употребљавати беспредлошки посесивни генитив од једночланих израза у једнини за означавање припадања у ужем смислу (поседовања) него у таквим случајевима уместо посесивног генитива треба употребљавати посесивни придев” (П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна грамађика српског језика*). Нормативно је зато у свим наведеним називима генитив „Србије” неправилно употребљен, јер уместо њега треба да стоји присвојни придев: *српски* или *србијански*. А та два придева су у датим контекстима синонимна, пошто са оба придева синтагме по правилу имају исто значење: „Српска/србијанска радио-телевизија”, „Српски/србијански путеви”, „Српске/србијанске железнице”, „Српско/србијанско држављанство”, „Српска/србијанска пошта” и сл.

Између придева *српски* и *србијански* често, међутим, постоји код самих Срба, и то оних у Србији, вредносна диференцијација јер придев србијански може да има и негативну конотацију. Тако познати српски лингвиста М. Николић каже да, „пошто у нашем језичком осећању и навикама нема назива *Србијанац* и придева *србијански*, ми их доживљавамо као нешто страно, туђе, чак и национално увредљиво. Чини нам се као да неко хоће тиме да нас одвоји од осталих Срба или чак да нам узме наше национално име и да га замени географским, територијалним”.

Власти у Србији, или они што имају њихову подршку, тако годинама системски бришу *придев* српски где год им се учини да би могао асоцирати на значење „припадност Србима”, и тиме свесно врше насиље над српским језиком, излазећи у сусрет онима којима придев *српски* у свим контекстима и значењима смета. Зато, ако Србија хоће да буде сагласна целом културном свету, и држављанство треба да пише као што га пише сав тај културни свет – присвојним придевом (*српско*), а не присвојним генитивом (*Републике Србије*). У супротном, тешко је не помислити да је у питању презир према српском имену, односно самопорицање српског имена у самој Србији. Можда је потребно покренути и иницијативу за доношење закона о *заштити српског имена*, будући да неће проћи много времена а да Бошњаци или нека друга национална мањина у Србији не затраже да се промени и сам назив државе Србије, јер и он, попут „српског држављанства”, асоцира на Србе!?

Предлог одлуке припремио
проф. др Милош М. Ковачевић

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

Милован Марчевић

ОД ДВА ДАНА ДУЖИ ДАН

Дан је тога дугог дана
био дужи од два дана.

У ризници за ситнину – трговина лобањама
запаљено позориште – пар ципела

	конкубинских
краљ сандала	брат велики
санак лептир	лаган зрачак
сто лептира	једна рубља.

У ларима шапутавим – лар лексички
кроз паузе каламбурне – звекет златни
сам анђео – предалеко од мимезе
а село је узаврело од удеса и чудеса
и ланци се уланчали врх Кавказа.

Само да се речи врате, да се опет дозивају
као некад андрогини око вода средоземних
из Азије из Европе, из храмова теракотних
из вртова вавилонских, лавиринта оних грчких
са тераса зигуратских.

Само да се речи врате.

(*Ташкени*, Београд, Завод за уџбенике, 2006, стр. 18)

ДА ТИ КАЖЕМ ШТА САД РАДИМ (1)

На три тачке ја школицу опет играм
кроз обруче сваког слова заобљеног
ја проскачем.

И са Ј се ја поштапам
испод А ја снове снивам
кроз О једно звезде гледам
сваки ехо у Е хватам.

И на У ја коње прежем
па по степи равној јурим
од Ташкента до Сибира.

На Т мене разапињу
испод Г ја воду пијем, лице мијем
на то слово ја љуљашку једну вежем
њоме теби писмо шаљем.

(*Ташкени*, стр. 58)

ДРУГО ПИСМО ИЗ ТАШКЕНТА

Стигло ми је твоје писмо
кроз празнину из даљине
кроз безваздух и безгласје
па ми шапће твоје речи завојите
и лик мој ми показује.

У шапату писма твога
 глас свој слутим
и кораком речи сваке
 ход свој пратим
у облику речи кратке
иза сваке тачке твоје
 понор видим
и из зева међу њима
 ромор чујем.

Сваки зарез и упитник сваки писма
обрће се баш на теме
 па ме њише
на љуљашци кроз празнину
 у нигдини.

P. S.

Кад је твоје писмо стигло
сазнах да ме негде има.

Док је мене оно нашло
мора негде да постојим.

Ако ме је оно нашло
онда је и написано.

Ако јесте написано
можда тебе негде има.

(*Ташкени*, стр. 67)

ГРОБЉЕ ПОЕЗИЈЕ

Нису то одбачене ствари
нагомилане у пирамиде,
већ као у свим световима
у којима просечност је мера
то је поље равно,
бескрај једноличности.

Ту не веје злослутни ветар,
не лете симболични гавранови,
пси се за кост не боре,
нећеш ни усамљеног човека
штапом по земљи што пребире
да сретнеш ту, у свитање.

Засјаји покаткад ту само
прекатка нека ватра
кад се у срећном споју
случајем ретким нађу
пет или шест речи,
правећи моћну синтагму.

Али, никад са тог места
случајност та изаћи неће,
неће је пренети ветар,
никад се неће у глас
ни у мелодију песме
винути тај део бескраја,
па да га једног јутра
чујемо издалека.

Ипак, кажу да онај
што на самом почетку
од речи је стварао свет
чита само ту књигу,
неоптерећену вештином,
незатворену у форме,
која облик књиге нема.

*(Иза зајворених очију, Краљево, Народна библиотека „Стефан
Првовенчани”, 2010, стр. 56)*

* * *

Беук је, разуме се, знао да исте речи и реченице, изговорене у различитим приликама, на различитим месту и у различито време, имају различита значења и преносе различите поруке. Када напусте првобитни амбијент, онај који је успостављен када су први пут изговорене или написане, реченице нам говоре нешто друго. Пре тога, у окриљу других реченица, повезане с њима свакојаким нитима, чак и кад им се садржајем и значењима супротстављају, оне се сасвим удобно и пријатно осећају. Затим, увек је ту нека сцена, њен простор и свакојаки предмети, најзад и људи, разни директни и индиректни учесници у игри званој живот. Дакле, увек је ту свет. Не баш цео свет, али довољно света да буде тако назван. Мало простора, неколико ствари, двоје-троје људи, какво-такво кретање, разговор, или чак ћутање, и ето света, била је једна од оних мисли које је Беук сматрао лично својим. Речи извађене из контекста имају ту особину да вас терају да их повезујете с нечим што је речено на другом, често удаљеном месту, и у неко друго време. Оне као да траже неке друге карике у ланцу могућих значења, у ствари, оне хоће да створе неки свој, независни низ значења.

(Књиџа о Беуку, Београд, Чигоја штампа, 2014, стр. 21)

Белешка о писцу

Милован Марчетић (Приједор, 1953), песник, прозни писац, уредник. Књиге песама: *Дан двадесет хиљада њаса* (1982), *Начини ишчезавања* (1986), *Без имена, без лица* (1990), *Рајно осирво* (2000), *Мера душе*, изабране песме (2002), *Таџкени* (2006), *Jeux d'adultes (Igre odraslih)*, изабране песме у француском преводу (2008), *Иза зајворених очију* (2010), *Враћа од ромора*, изабране песме (2016). Књиге прича: *Животићесника* (1996), *Мој Холивуд* (2000), *Прво лице* (2003), *Зајиси на снегу* (2012) и роман *Књига о Беуку* (2014). Приредио је књиге *Земаљски дугови*, приче са Ивом Андрићем као књижевним јунаком (2012), и *Пућник са далеког неба*, приче са Црњанским као књижевним јунаком (2013). Песничка књига *Иза зајворених очију* објављена је у македонском, а роман *Књига о Беуку* у бугарском преводу. Добитник је више награда и за песничке и за прозне књиге, између осталих и ових: „Милан Ракић”, „Скендер Куленовић”, „Бранко Топић” и Андрићеве награде. Као главни уредник уређивао је *Књижевну реч*, *Реч*, *Књижевност* и *Београдски књижевни часопис*. Живи у Београду.

Рубрику уређује академик Милосав Тешић